श्री

लोलिंबराज कृत्त.

વિખ્યાત લોલિંબરાજે પોતાની બૈરીને લોક હિતાર્થે
સંસ્કૃત શ્લોકોથી વૈદકનું જ્ઞાન આપ્યું તેનું
ગુજરાતી ભાષાંતર.

આવૃતિ પેહેલી.

નકલ ૧૦૦૦

છપાવનાર અને વેચનાર
મુંબઈ કાળિકાદેવીને રસ્તે રામવાડી પાસે
ઈશ્વરદાસ લાયબ્રેરીવાળા.

મુંબઈ, આંગ્લો વરનાક્યુલર પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

કિંમત છ આના.

१६५१

मंगलाचरण.

श्रीगणेशायनमः॥ प्रकृति सूभग गात्रं प्रिति पात्रं रमाया दिशतु किमपि धाम श्यामलं मंगलंवः॥ अरूण कमल लीलां यस्य पादौ दधाते प्रणत हरजटा लीगां गांरि गत्तरंगे॥ १ ॥

જેના ચર્ણોની હમેશા પ્રાર્થના કરવાજોગ મહાદેવજી, તેની જટામાં જે ગંગા વહેછે તેની ચંચળ લેહર મધ્યે, લાલ કમળ જેવા આકાર, અત્તિ સુંદર સોભેછે; તે અને લક્ષ્મીજીને પ્રીય જે શ્યામવર્ણું અને અનિર્વાચ્ય વિષ્ણુરૂપ તમારૂં કલ્યાણ કરે.

रत्नं वाम दृशां दृशां सुखकरं श्रीसप्त शृंगास्पदं स्पष्टाष्टा दशबाहु तद्भगवतो भर्गस्य भाग्यं भजे ॥ यद्भक्ते नमया घटस्तन घटी मध्ये समुत्पा द्यते पद्यानां शतमंगना धरसुधा स्पर्धा विधानो द्धुरं ॥ २ ॥

ઓ સુંદરી જેના પ્રતાપે હું એક ઘડીમાં કાનને પ્રિયે અને મધુર લાગે તેવા એકસો શ્લોક રચું છઊં. જેમ સ્ત્રીઓના રત્ન તેના ભક્તોને, દેખાતા આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનારા, સપ્ત શૃંગ નામે પરવત ઉપર રેહનારા અને અઢાર ભુજાએ સોભીતા જે શંકર અને પારવતીને નમસ્કાર કરૂંછઊં.

दिवाकर प्रसादेन रोग्यारोग्य समीहया ॥ समासेन वयंकर्मःकाव्यं सद्वैद्यजीवनम् ॥ ३ ॥

દીવાકર બાપ અને સૂર્યદેવના પ્રતાપે, રોગીઓ નિરોગી થવાને કવીતામાં વૈદજીવન નામે ગ્રંથ ટુંકામાં રચુછઊં.

तथापी क्रियते ग्रंथः सतियद्यपि दुर्जनाः ॥ नहिदस्यु भया ल्लोको दैन्यवानें व वर्तते ॥ ४ ॥

ગ્રંથને દોષ મુકનારા પૃથ્વિ ઉપર દુર્જનો હાલ ઘણાછે; તેની દરકાર નકર્તાં આ લઘુ ગ્રંથ હું રચુંછઉં. જેમ ચોરની ધાસ્તાથી માણસો પોતાની માલમીલકત છુપાવી, ભિખારીની રીતે ફરતા નથી.

येषां नचेतो ललना सुलग्नं मग्नं नसाहित्य सुधा समुद्रे ॥ ज्ञास्यंतिते किंनु मम प्रयासानं घायथा वार वधू विलासान् ॥ ५ ॥

જે પુરૂષો અંતઃકરણથી બેરીઓ ઉપર મોહી પડતા નથી; અથવા જેને શૃંગાર રસની મીઠાસ નથી. તેવા માણસો આ ગ્રંથ રચવાની, મેહનત મહારી શું જાણશે? જેમ આંધળા સામે નાચનારી, ઘણાક હાવભાવ બતાવી નખરા કરે તો, સર્વે ફોકટ જાય.

गदगंजनाय चतुरैश्च रकाद्यैर्मुनि भिर्नृणांकरूणया कथितं यत् ॥ अखिलं लिखामि खलु तस्य रहस्यं स्वकपोल कल्पित मिहास्ति नकिंचित्तू ॥ ६ ॥

વખાણાયેલા ચરક, સુશ્રુત, વાગ્ભટ, ભોજ, ભેડ, ભૃગુ, અગ્નિવેશ ઇત્યાદિક ઋષીઓને સર્વે પ્રાણી માત્રની દયા ઉપજયાથી; રોગ નિવારણું ઓષડોની જોડણીના ગ્રંથો રચેલાછે. તેનો સારાંશ આ ગ્રંથમાં હું લખુંછઉં. થોડું કે ઘણું સ્વકપોળ અથવા બનાવટ એટલે પોતાનું ડહાપણ ડહોળ્યું નથી.

વૈદના લક્ષણ.

गुरो रधिता खिल वैद्य विद्य : पीयूष पाणि : कुशल : क्रियासु ॥
गतस्पृहो धैर्यधर : कृपालु शुद्धोधिकारीभिषगी दृशःस्यात् ॥७॥

ગુરૂ પાસેથી વૈદક શાસ્ત્ર સારી રીતે શિખેલો; જેના હાથે પદ્મ રેખા હોય, જે ઉલટી આડા ઇત્યાદિ ઓષડોની ક્રિયામાં પ્રવિણ હોય, જે નિર્લોભી, ધીરજવાન, કૃપાળુ, પવીત્ર નિષ્કપટી, સાચું બોલનાર. એટલા સુપાત્ર ગુણે જે હોય, તે વૈદ ઓષડ આપવાને લાયેક ગણાય.

आदौ निदान विधिना विदध्या व्द्या धि निश्चयं ॥
ततः साध्यं समीक्षे तपश्चाद्भिष गुपाचरेत् ॥ ८ ॥

વૈદ પ્રથમ ઝીણી નજરે અથવા લાંબા વિચારે, રોગની પરિક્ષા કરી રોગનું મૂળ, એટલે કયા રોગમાંથી કહયો રોગ ઉપજ્યો છે. તેનું નિશ્ચે થયા પછી ગુણપડતા ઓષડ આપવાનો વિચાર કરવો. તે સાધ્ય એટલે રોગ ઝીતી શકાય; તે યાપ્ય એટલે રોગ મૂળથી નજાય; પણ થોડોઘણો ઓછો થતો જાય, તેટલા રોગીનો ઉપાય કરવો; પણ અસાધ્ય એટલે ઓષડોનો ઉપાય નચાલે; તેવા રોગીને ઓષડ આપવું નહીં.

મૂર્ખ વૈદનું ઓષડ લેવું નહીં.

ओषधं मूढ वैद्यानां त्यजंतु ज्वर पीडिता :॥
परसंसर्ग संसक्त कलत्र मिव साधवः ॥ ९ ॥

રોગીઓએ મૂર્ખ વૈદોનું ઓષડ લેવું નહી. (મૂર્ખ વૈદ કોણ સંસકૃત વૈદક સારી રીતે શિખેલો અથવા લેભાગુ હકીમ; કાનકા વૈદ કાવડવાળા કે અહિંતહિંથી મેળવી ઉભું કરેલું અંગ્રેજી) મૂર્ખ વૈદથી ગુણ થવાને બદલે નુકસાન થાયછે. માટે કુળિન શતપુરૂષ વ્યભિચારણી બૈરીનો જેમ ત્યાગ કરેછે, તેમજ મૂર્ખ વૈદનો ત્યાગ કરવો.

ઓષડોનો વિચાર.

હરેક રોગ ઉપર સર્વે કાષ્ટાદિ ઓષડો નવા વાપરવા; પણ વાવડીંગ, પિપર, ગોળ, ધાણા, મધ એટલી જણસો એક વરશ અગાઉના લેવા. ગુળવેલ અથવા ગરોળ, કુડાની છાલ, અડુલસો, ભોંયકોહળુ, શતાવરી, આસંદ, કોહોરાટો, વરીયાળી, ચાંદવેલ; એટલા ઓષડો હમેશા તાજા અને લીલા સરખે વજને વાપરવા; બમણા વજને લેવા નહી. એ ઉપરાંત બીજી જણસો લીલી હોય તો બમણા વજને લેવી. જે ઓષડોનું અંગ કહેલું નહોય તેનું મૂળ લેવું.

ઓષડ ખાવાનો વખત.

જે ઓષડ ખાવાનો વખત કહેલો નહોય તે સહવારે ખાવું. ઉકાળા, ચુર્ણ ઇત્યાદિક સહવારેજ ખાવું જોઇએ. ઝાડા ઉલટીનું ઓષડ પણ સહવારેજ આપવું જોઇએ. તે ઉપર તરત ભોજન કરવું નહી, કેમકે તેના કામનો અટકાવ થાયછે. ઝાડા ઉલટી થઇચુકા પછી સેકેલા ચોખા કે મગની રાબડી અથવા ભાતદાલ કે ખીચડી ખવાડવી. ચઢતા અપાનવાયુ ઉપર ઓષડ જમવાની ઘડીક

અગાઉ આપવું. મોહડાની અરૂચી માટે અનેક સવાદીષ્ટ ચટણીઓ અથવા મુરબ્બાનું ઓષડ જમવાના ભોજન સાથે ખવાડવા. નાભિ સ્થાને બંધાયલો સમાન વાયુનો કોપ થવાથી, ભુખ બેસીજાય મંદાગ્નિ થયાથી ભુખ લાગવાને, ઓષડ ભોજન સાથે મેળવીને ખવાડવું વ્યાનવાયુંનો કોપ થયાથી ભોજન કર્તા સેવટે ઓષડ ખવાડવું. હેડકીનો આક્ષેપકવાયું અને ધ્રુજારાનો કંપવાયું ઉપર ભોજનની અગાઉ અને પાછળ ઓષડ ખવાડવું. ગળામાંથી નિકળતો શબ્દ અટકાવનાર સ્વર ભેદાદિવાયું અવાજ બેસાડનાર ઉપર સાંઝનાં ભોજનમાં દર કોળીએ અથવા એક ભોજનનો અને એક ઓષડનો કોળીઓ ખાવો અથવા ઓષડનો ઘુટડો પીવો. છાતીના હૃદયસ્થ અથવા પ્રાણવાયુના કોપ ઉપર સાંઝના જમવા પછી ઓષડ આપવું. પાણીનો શોષ અથવા તૃષા, ઉલટી, હેડકી, ડચકીઆ, દમ, ચઢતા સાંસ, ઝેરીવસ્તું ખાધાનો રોગ એટલા રોગ ઉપર વારંવાર ઓષડ ભોજન સાથે, આગળ પાછળ ખવાડવું. કાનના, આંખના, નાકના, મસ્તક દુઃખવાના ઇત્યાદિક ઉપર, ક્ષીણતા માટે પાચન અને શમનક ઓષડો જમવાની અગાઉ અને પાછળ રાતના ખાવું.

ઓષડમાં ફેરફાર કરવાનો વિચાર.

ઉકાળા ચુર્ણ ઇત્યાદિક હરેકમાં એકાદું ઓષડ રોગને વધારનાર અથવા મળતું નહી હોય તો તેને બદલે ગુણકર્તા બીજું મેળવવું. જેમ અતિ વિષને બદલે નાગરમોથ; અમળવેલસને બદલે ખાટી ભાજી. કસ્તુરીને બદલે જાવંત્રિ વાપરવાને નિઘટમાં લખેલું છે.

ચુરણાદિકનું વજન.

જે ઓષડોનું વજન લખેલું નહોય તે સરખે ભાગે સર્વે લેવા. જે ઓષડોનો અંગ રસ પીવાનો કહેલો હોય તે આખા દિવસમાં બે તોલાની માંત્રા પુષ્ટ મોટા માણસને આપવી. તેમાં શાકર, મધ, ગોળ, ઇત્યાદિક મેળવવાનું કહેલું હોય તો અર્ધા તોલા સુધી લેવું. પુટપાકોની માત્રા આખા દિવસમાં ચાર તોલા સુધી આપવી. તેમાં મધ મેળવવું હોય તો એક તોલો મેળવવું. ઓષડની ચટણી અથવા ચુરણાદિક હોય તો અર્ધા તોલા સુધી મેળવવું.

ઊકાળા ઈત્યાદિક.

ઉકાળાના સર્વે ઓષડો સરખે વજને મળીને ૪ તોલા સર્વે લઇ દરરોજ છુંદવા. તેમાં ૧૬ ઘણું એટલે ૬૪ તોલા પાણી નાખી હલકી અગ્નિએ માંટલીમાં ઉકાળવું. સર્વે પાણી બળતાં ૮ તોલા બાકી રહેયાથી છુંદ ભરેલું ગર્મ પીવાડવું. તેટલું નપચે તો ચાર તોલા પાવું. નહાના છોકરાંને ૦। તોલાથી એક તોલા સુધી શક્તિ પ્રમાણે આપવું. ઉકાળામાં શાકર નાખવા કહેલું હોય તો વાયુકોપ ઉપર ચોથેભાગે. પિત ઉપર આઠમે; અને કફ ઉપર સોલમેભાગે એટલે આઠ તોલા ઓષડમાં અરધોતોલો નાખવું. અગર મધ મેળવવા કહેલું હોય તો ઉપલા વજનથી ઉલટું; એટલે કફ ઉપર ચોથે ભાગે, પિત્ત ઉપર આઠમે અને વાયુ ઉપર સોળમેભાગે નાખવું. જીરૂ, ગુગળ, જવખારાદિક, શિળાજીત, હિંગ ઇત્યાદીક ઓષડો મેળવવા કહેલા

હોય તો ૦ા તોલા સુધી મેળવવા. દુધ, ઘી ગોળ, તેલ, ઓષડની ચટણી, ચુર્ણ મેળવવા કહેલું હોય તો હરેક ઉકાળામાં એક તોલા સુધી મેળવવા. (ફાંટ અને હિમ) ઓષડો સરખાભાગે ચાર તોલા રાતના ભીજવી સવારે ઉકાળવા તે ફાટ અને શિતળજ પીવા તે હિંમ જાણવા. (કલ્ક) લીલા અથવા શુકા ઓષડો સરખા વજને લઇ, પથ્થરના પાટલા ઉપર વાટવા તે સર્વેનું વજન, એક તોલા સુધી જાણવું. તેમાં મધ, ઘી, તેલ ઈત્યાદીક મેળવવું હોય તો બે તોલા સુધી, અને શાકર ગોળ હોય તો એક તોલો; પણ પાણી અથવા દુધ મેળવવું હોય તો ચોગણું મેળવવું. (ચુર્ણ) શુકા ઓષડો સરખેભાગે લઇ તડકે સુકવી ઝીણા ખાંડાવી કપડછાન કરવા તેને ચુર્ણ કહેછે. તે મોટા માણસે અર્ધાથી એક તોલા સુધી અને બાળકોને ત્રણ વાલથી ૦ા તોલા સુધી શક્તિ પ્રમાણે આપવું. ચુર્ણમાં ગોળ મેળવવો હોય તો સરખે ભાગે. શાકર, ઘી, મધ બમણા વજને. હિંગ મેળવવી હોય તો શેકીને થોડીક. ચોમણા વજને પાણી લઇ તેમાં ચુર્ણ ડાહીને પીવું. ચુર્ણ, પાક, શિરો, માવો, મોળી, ચટણી, ચાટણ ઈત્યાદિક ઓષડ ઉપર દુધ અથવા પાણી પીવાનું લખેલું હોય તો; વાયુ ઉપર બાર તોલા, પિત્ત ઉપર આઠ તોલા અને કફ ઉપર ચાર તોલા પીવું. એટલે જેમ પાણીમાં તેલનું ટીપુ પડતા ચારેબાજુએ પસરેછે; તેમ અનુપાનના જોરે ઓષડ પણ આખા શરીરની નસોમાં પસરેછે. એકાદા ચુર્ણને લીંબુ ઈત્યાદિના રસની ભાવના અથવા પુટ આપવા લખેલું હોય તો, ચુર્ણનો ભુકો જેટલા રસમાં ભીજાય તેટલાનેજ તડકે શુકવવું,

ઉપર લખેલા ઓષડોનું વજન કહેલું છે; તોપણ દેશની હવા, ૠતું, રોગીની શકતી, તબીયત, ઉંમર, કોઠાની અગ્નિ ઇત્યાદિનો પૂરતો વિચાર કરી લાયેક ઓષડ આપવું.

સ્નેહપાક વિધી.

ઓષડના ભુકા કે ચટણીના વજનથી ચોમણું ઘી અથવા તેલ મેળવી; તેથી ચોમણા વજને પાણી અથવા દુધ જેવી પાતળી વસ્તુ મેળવીને મંદ અગ્નિ ઉપર રાંધવું. પાણી બળીજતા ફક્ત ઘી અથવા તેલ બાકી રેહે તે સિદ્ધ થએલી માત્રા જાણવી. તેમાંથી ૪ તોલા સુધી પીવાને કહેલું છે. જે ઓષધો અથવા સુખડીનું તેલ અથવા ઘી કહાડવું હોય, તે નબળા ઓષડોથી ચોમણું અને શખ્ત ઓષડો હોયતો આઠઘણું, અને અત્તિ શખ્ત હોય તો સોળઘણું પાણી કે દુધ નાખવું. તે બળતાં ચોથે હિસ્સે રેહે તેની બરોબર તેલ, ઘી મેળવીને સાદ્ધ કરવું. દુધ, દહી, સ્વરસ, છાસ સાથે ઓષધો સિદ્ધ કરવા હોય તો, આઠમેભાગે ઓષડો લેવા; અને તેનો સારો પાક થવાને ચોમણું પાણી નાખવું. ફક્ત ઉકાળાના ઓષડોમાં સ્નેહ સિદ્ધ કરવું હોય તો; ચોથાભાગે ઘી, તેલ લેવું. જ્યાહ દુધ ઇત્યાદિમાં સ્નેહ સિદ્ધ કરવું હોય તો, ઓષડથી આઠઘણું દુધ અને તેથી ચોમણું પાણી મેળવી રાંધવું સ્નેહપાક બરોબર થવાની પરિક્ષા કરવાને તે પાકમાંથી એક ટીપુ અગ્નિ ઉપર મુકીને જોવું કે તડતડ થવા લાગે તો સિદ્ધ થયેલું જાણવું; પણ તે ઉપર ફીણ આવવા લાગે તો તેલ સિદ્ધ થયું; અને ફીણ ન આવે તો ઘી તૈયાર થયેલું જાણવું.

રશાયણવિધી.

—:o c:—

પારાની મુદ્ધી કરવા—ખડાયા હિંગળો લઇ, ડમરૂ યંત્રેથી પારો ખેંચીલેવો. અથવા હલદ, ઘેરૂ, મેળવીને ત્રણ ઘડી સુધી પારો ખલવો અગર ઇંટના ચુર્ણ સાથે ખળવાથી સુધ્ધ થાયછે. તે પછી કપડછાંડ કરવું. **ગંધકનું શોધન કરવા**—આમળસારો ગંધકનું ચુર્ણ અને ઘી સરખે વજને લઇ લોહોઢાની કહડાઇમાં અગ્નિ ઉપર મુકી પાતળું પાણી જેવું થયાથી, ગાયના દુધમાં મેળવવાથી સુધ્ધ થાયછે. **હિંગળાનું શોધન કરવા**—મેંઢીના દુધમાં અથવા લીંબુના રસમાં ખળવું; અને તડકે સુકવવું. એવીરીતે સાત પુટો આપ્યાથી શુદ્ધ થાયછે. **હરતાલનું શોધન** કરવા તેનું ચુર્ણ બેવડા કાપડમાં પોટલીબાંધી ગાયના મુતરમાં અથવા કાજીમાં ત્રણ દિવસ રાંધવાથી શુધ્ધ થાયછે. **મનશીળનું શોધન** કરવા તેનું ચુર્ણ બેવડા કાપડમાં પોટલી બાંધી બકરીના મુતરમાં ત્રણ દિવસ રાંધવાથી શુધ્ધ થાયછે. **ખાપરીઆના** નહાના નહાના કકડા કરી કાપડમાં બાંધી ઘોડા અથવા ગાયના મુતરમાં બે પોહોર રાંધવા અથવા સાત દિવસ ભીજવ્યાથી શુદ્ધ થાયછે. **સોમલની શુદ્ધીકરવા** તેના ઝીણા કકડા કરી કાપડમાં બાંધવા, તેપછી તાંદલજાની ભાજીનો રસ કહાડી, ડોળાઆંત્રમાં ઉપલી પોટલી મુકી રાંધવી એટલે શુદ્ધ થાયછે. **વચનાગની શુદ્ધી કરવા** ઝીણો ભુકો કરી કાપડમાં બાંધી ગાયનાં મુતરમાં સાતદિવસ ભીજવવો. **જેપાળાની શુદ્ધી કરવા** તેના બી કહાડીનાખી બાકીનાને કાપડમાં બાંધી ભેંશના છાણમાં રાંધવું; તે પછી ગર્મ પાણીમાં ભીજવી ફળમાંથી

જીભોનું જાડું પડ કહાડીનાખીને ઓષડમાં વાપરવા. ઝેરકચુરાની શુદ્ધીકરવા તેને ઘી ચોપડી અગ્નિ ઉપર સેકવાથી શુદ્ધ થાયછે. ધંતુરાના બીજની શુદ્ધી—બીજોને ચાર પોહોર ગાયના મુતરમાં રાંધવાથી શુદ્ધ થાયછે. અફીણની શુદ્ધી કરવા તેને ઉપર લખેલી રીતે આદાના રસના ૨૧ પુટો આપવાથી શુદ્ધ થાયછે. ભાંગની શુદ્ધીકરવા લોહઢાની કહડાઈમાં સેકીને કાપડમાં બાંધી પાણીમાં ધોઇ સફાઇદાર પાણી નિકળે તેટલી વખતે ધોવાથી શુદ્ધ થાયછે.

નાડી પરીક્ષા.

જમણા હાથના અંગુઠાના મૂળની ચાલતી નાડી, જે આખા શરીરના સુખ દુઃખની શાક્ષી ભુતછે. તે મધ્યે પ્રથમ વાયું તેમાં પિત્ત અને છેહલો કફ હોયછે. વાંકી સર્પની રીતે ચાલતી હોય તો વાયુંનો કોપ. જે નાડી જલદ ચાલે તે પિત્તનો કોપ, અને હલવે મંદ ચાલતી નાડી કફકોપ જાણવો. ત્રણે રોગોનો કોપ હોએ તો હળવે હળવે ચાલતાં ફરી જલદ ચાલેછે. એવી રીતે ત્રણેરોગોની ચાળવાથી સન્નિપાત નાડી જાણવી.

પિશાબની પરીક્ષા.

સહવારના રોગીને પિશાબ ગલાસમાં કરાવી; તેમાં મિઠા તેલનું ટીપુ નાખવું. તે પડતાંજ પસરયું તો વાયુકોપ જાણવો; પણ તે રક્ત વર્ણે અને શિત્તળ હોયછે. પિત્તનો કોપહોય તો તેલનું ટીપુ પડતાં ફીણ આવે અને પીળા રંગે ગર્મ હોયછે. કફ કોપ હોય તો તેલ પડતાં સરખું અને દેખાવ બદલે અને સફેદ બરફ

જેવું દેખાય. સન્નિપાતનાં વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે રોગોનો કોપ હોય તો પિશાબ કાળો, લાલ, પીળો અનેક રંગે મળેલો દેખાય. તેમાં તેલનું ટીપુ પડતાંજ તળીએ ગયું તો અસાધ્યરોગ જાણવો.

ઝાડાની પરીક્ષા.

વાયુના કોપથી ઝાડો ફીણ ભરેલો, રૂક્ષ, કળાસનો અને થોથાપાણી થાય. પિત્ત કોપે લીલો પિળો દુર્ગંધી ભરેલો હોય. કફ કોપે સફેદ, જરા શુક્રો, જરા ભીનાપણો હોય; બે રોગ અથવા ત્રણ રોગનો કોપ હોય તો તેના રંગો મળેલા હોય.

જીભની પરીક્ષા.

વાયું કોપથી જીભ ખડબચડી ફાટેલી થાય. પિત્તરોગે લાલ અને જરાક કળાસ રંગે હોય. કફ રોગે સફેદ ચિકાસ ભરેલી થાય.

નેત્ર પરીક્ષા.

વાયું કોપે આંખો રૂક્ષ, ધુમ્રવર્ણી, બળતર સહિત અને ચંચળ થાય. પિત્ત કોપે પીળી હળદ જેવી અથવા લાલ બળતર સહિત અને તડકા અથવા અજવાળા સામે જોઇ ન સકાય. કફ કોપે આંખો સફેદ તેજ વિનાની, ગળતી અને ચિકાશ ભરેલી હોય.

ચેહેરાની પરીક્ષા.

સહવારે રોગીને જોતા નિસ્તેજ, જરા કળાસનો હોય તો વાયું કોપ જાણવો. પિત્ત કોપ હોય તો પિળો અને જરા સુજેલો થાય. કફ કોપે કળાહીણ અને ચિકાસ ભરેલો હોય.

શબ્દ પરીક્ષા.

ગળામાંથી શબ્દ નિકળતા ઝીણો હળકો હોય તો વાયું કોપ જાણવો. તિક્ષણ નિકળે તો પિત્ત કોપ. ભારી અને ખોખરો નિકળે તો કફ કોપ જાણવો.

સ્પર્શ પરીક્ષા.

વાયુંના કોપે શરીર ખરબચડું થાય પિત્ત કોપે ગર્મ. અને કફ કોપે શિતળ અને ભિનાસનું હોય.

પરેહજી કરવાની જરૂર.

पथ्ये सति गदार्तस्य किमौषध निषे व णम् ॥ पथ्ये ऽ सति गदार्त स्याकि मौषध निषे वणम् ॥ १०॥

રોગીએ જરૂર પરેહજી કરી જોઇએ, રોગ વધારનાર જાણુસો નખાધીતો ભાયેગજોગે પોતાની મેળે સારૂ થાયછે. પરેહજી નહી કરનારને ઓષડ ખાધાથી પણ ફાયેદો થતો નથી; માટે તેને ઓષડ આપવું નહી.

ખારના ગુણ વીશે.

महींद्र महिला त्रपाप्रद पदारविंदे तथा पयोनिधि पयस्त तिर्जल धेरै रूपाया तथा ॥ अपि प्रकृति नीरसा नृप भिषग्लि रंगा कृता भविष्यति सरस्वती रसवती मुरासा पते : ॥ ११ ॥

એ સુંદરી—જેમ ખારાદિકને, વરસાદે કબુલ રાખ્યાથી, મધુર ગુણ તેમાં થાયછે. મહારૂ બોલવું સ્વભાવે, ઘણું શુક્ત અને ખરાબછે; તોપણ વૈદોએ ઓષડો કબુલ રાખી તેનો ઉપયોગ કીધાથી ઘણો ગુણ થાયછે.

વૈદે તજવીજ રાખવાની જરૂર.

इह गमिष्यति वैद्यमतिः श्रमं प्रथम मेव पुरस्क्त महत्सूखम् ॥
प्रियतमस्य मृगाक्षि समागमे नवकर ग्रहणा गृहिणी यथा ॥ १२ ॥

એ સુંદરી—વિદ્વાન વૈદે પોતાની ઇછાથી જવું, બનતી મેહેનતે સર્વે ઉપાય કરવા; જેવી રીતે રોગીને મહાસુખ ઉપજે તેમ વહાલી જણસ ઓષડની આપવી. પ્રકૃતી, સ્વભાવ, અવસ્થા પ્રમાણે નવું નવું ઓષડ બદલી પોતાને હાથે આપવું અને સર્વે સાધવું; પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મેળવવું.

ईतिज्वर चिकित्सा.

તાવની પરીક્ષા.

यतः सर्वेषु रोगेषु प्रायशो बलवान् ज्वरः ॥ अतस्तस्य प्रतीकरं
प्रथमं ब्रूमहेवयम् ॥ १३ ॥

એ સુંદરી—સર્વે રોગોમાં પ્રાયશઃ તાવ ઘણો બળવાન રોગછે. માટે તેની પરીક્ષા વીસ્તારથી પ્રથમ કહું છઉં.

તાવ પાકો કરવાનો પ્રથમ ઉપાય.

देवदारू धना विश्वा बृहति द्वय पाचनम् ॥ ज्वरे पूर्वे पिबेच्चारू पयोधर धराधरे ॥ १४ ॥

ઓ સુંદરી—તાવ પાકો થવો જોઇએ, માટે પ્રથમ દેવદાર, ધાણા, સુંઠ, રીંગણીમૂળ અને ડોરલીનો ઉકાળો પીવાડવો.

વાયું, પિત્ત અને કફના તાવ ઉપર.

छिन्नौषधां भोधर धन्वयासैः किराय तिक्तां बुद रेणु यासैः ॥ विश्वा वृषांभो धर धन्वयासैः क्वाथान्मरूत्पित्त कफज्वरेषु ॥ १५ ॥

ગરોળ, સુંઠ, નાગરમોથ, ધમાસાનો ઉકાળો કરી પીધાથી વાયુંનો તાવ જાય. કરિયાતું, કડું, નાગરમોથ, ઘાસીઓ પિત્તપાપડો, ધમાસાનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ જાય. સુંઠ, અડુંશાના પાંત્રા, નાગરમોથ, ધમાસાનો ઉકાળો પીધાથી કફનો તાવ જાય.

વાયુંના તાવ ઉપર.

उशीर कलशी महौषध किरातकां भोधर स्थिरा बृहतिका द्वया मृतलतात्रिकंटैः कृतम् ॥ कषाय कममुं पिबे त्पवन ज ज्वर व्याकुलः पुमान्दश शत छद छद मदग्रसल्लोचने ॥ १६ ॥

ઓ સુંદરી—વાળો, પિઠવણ, સુંઠ, કરીયાતું, નાગરમોથ, સાળવણ, રીંગણીમુળ, ડોરલીમુળ, ગરોળ, ગોખરૂનો ઉકાળો આપવો.

બીજો ઉપાય.

पीयूष लोक पांचालीचरणानां कषायकः ॥ पीयमानः प्रियेहंति हनुमज्जनक ज्वरम् ॥ १७ ॥

ઓ પ્રિયે —ગરોળ, સુંઠ, પિપળીમુળનો ઉકાળો પીવાડવો.

વાયુ પિત્તના તાવ ઉપર.

छिन्नोद्भवा पर्पट वारिवाह भूनिंब शुंठी जानितः कषायः ॥ समीर पित्तज्वर. जर्जराणां करोति भद्रं किल पंचभद्र : ॥ १८ ॥

ગરોળ, પિત્તપાપડો, નાગરમોથ, કરીયાતું, સુંઠનો પંચભદ્રા નામે ઉકાળો વાયુ પિત્તના તાવે તવાઇ ગએલા રોગીએ પીધાથી ફાયદો થાય.

પિત્તના તાવ ઉપર.

एक एव खलु पैत्तिक ज्वरं हांति पर्पट कृतः कषायकः ॥ चंदनोदक महौषधान्वित श्चत्तदा किमु पुनर्विचारणा ॥ १९ ॥

ફકત ધારયા પિત્તપાપડાનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ જાય. રતાંજળી, વાળો, સુંઠ ત્રણેનો ઉકાળો પીધાથી જરૂર તાવ જાય.

બીજો ઉપાય.

मानंत्यज प्रेयसि मंदवायु ललल्लता संघम नर्घ्यहारे ॥ रेवातटं पश्यरमस्व वेणु क्काणोयतो त्रास्ति निरस्तपांथः ॥ २० ॥

આ શ્લોકમાં આંલાપિકાછે. માટે ઓ પ્રિય ગરવ છોડ અને જ્યાહ મંદવાયું આવતો હોય, એવો રમણી નર્મદા કીનારે નજર કર

કે જ્યાહ કોઇ માણસ નથી, અને વેણુનો મંજુળ શબ્દ સંભળાય છે. તેવી જગામાં રેહેવાથી અને ચાલવાથી પણ તાવ જાયછે. આ શ્લોકમાં (માધુજ્વરે રેણુકવાથ) એટલે પિત્તજ્વરો ઉપર પિત્ત-પાપડાનો ઉકાળો આપવાને દરશાવેલું છે.

ત્રિજો ઉપાય.

आरोग्य लक्ष्मी रूपयाति पित्तज्वरातुरं रेणुकषाय भाजम् ॥
भात्वं यथा रत्न कले स्मरार्ते कृत प्रकोप्र शमासखीभिः ॥ २१ ॥

એ રત્નકળા—પિત્તના તાવે પીડાયલા રોગીએ પિત્તપાપડાનો ઉકાળો પીધાથી તેના શરીરનો રોગ જઇ આરોગ્ય સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાયછે.

ચોથો ઉપાય.

द्राक्षा पर्पट राजवृक्ष कटुका मुस्ताभयानां जलं मूर्छा शोष निदाघतृट प्रलपनभ्रां त्याढ्य पित्तज्वर ॥ २२ ॥

કાળી દરાખ, પિત્તપાપડો, ગરમાળાની શીંગનો ગર, કડું, નાગરમોથ, હરડેનો ઉકાળો પીધાથી પિત્તનો તાવ, મુર્છા, પાણીનો શોષ, તલખી, તૃષા બડબડ, બેસુદ્ધિ દુર થાય.

પાંચમો ઉપાય.

दुस्पर्श प्रमदा किरात कटुका सिंहास्य रेणूद्भवः क्वाथः शर्करया न्वितो हरति तृट् दाहास्र पित्तज्वरान् ॥ २३ ॥

ધમાસો, અતલશની કળી, કરીયાતું. કડું, અરડુસાના પાંદડાં, પિત્તપાપડાના ઉકાળામાં શાકર મેળવી પીધાથી તૃષા, દાહ, લોહી ઉકાળાનો રકતપિત્ત જ્વર નાશ પામે.

છઠ્ઠો ઉપાય.

अहो किमर्थं बहवः कषायाः पराशरादी मुंनिभिः प्रदिष्टाः ॥
छिन्ना शिवा पर्पट तोयूपाना त्पित्तज्वरः किंनु सरी सरिति ॥ २४॥

પારા શરાદિકે એટલા ઉકાળા શ્યા માટે કહ્યા હશે ? ગરોળ, હરડે, પિત્તપાપડાના ઉકાળાથી પિત્તજ્વર જતો નથી કે શું ?

સાતમો ઉપાય.

जलजलजलवाह रेणुविश्वौषधशि शिरैः सहितं षडंग मेतत् ॥ शृत हिम मिव गांगमबु तृष्णा ज्वर शमनं खलुपीत माशुकूर्यात् ॥ पयः शूंठो पयः शीतं पयोरेणुपयोमुचं ॥ षडंगं शृतशी तंस्या त्सद्यस्तृष्णां विना शयेत् ॥ २५ ॥

વાળો, કાળો વાળો, નાગરમોથ, પિત્તપાપડો, શુંઠ, લાલ ચંદનનો ઉકાળો ગંગા નદિના પ્રવાહ પ્રમાણે તૃષા, તાવની શાંતી કરેછે. તેસાથે નવ જ્વરો પણ દુર કરેછે; તેને ષડંગ કેહેછે.

પિત્ત કફના તાવ ઉપર.

लोहितचंदन पद्मक धान्यैश्छिन्न स्त्हापिचु मंद कषायः ॥ पित्त कफ ज्वर दाह पिपासा वांति विनाश हुता शकरःस्यात् ॥ २६ ॥

લાલ ચંદન, પદમકાષ્ટ, ધાણા, ગરોળ, કડવા લિંબડાની છાલનો ઉકાળો પીધાથી પિત્ત કફનો તાવ જતોરેહેછે; અને શરીર બળતર, તૃષા, ઉલટી બંધ કરી ભુખ ઉઘડેછે.

પિત્તના તાવમાં અતિ શરીર બળતર ઉપર લેપ.

सहस्र धौतेन घृतेन कर्तुरल्यंगमोषः कृशतां बिभार्ति ॥ अन्यांगना संगम सादरस्य स्वीयेषुदारेषु यथा त्रिलाषः ॥ २७ ॥

હજાર વખતે પાણીથી ઘી સારીપેઠે ધોઇને સાત દિવસ શરીરે મરદન કરેથી પિત્ત કોપ શાંત થાય. જેવી રીતે છીનાળવા પુરૂષની પ્રીતિ પોતાની બૈરી ઉપર ઓછી થાયછે તેમ.

બીજો લેપ.

तृट दाह मोहाः प्रशमं प्रयांति निंब प्रवालो त्थित फेनलेपात् ॥ यथानेराणां धनिनां धनानि समागमा द्वार विला सिनीनाम् ॥ २८ ॥

કડવા લિંબડાના પાંત્રાનો રસ શરીરે ચોળવાથી, તૃષા, દાહ, મોહની શાંતી થાય. જેવી રીતે વ્યભિચારી સ્ત્રિ, પુરૂષોની સંગતે કેટલાકનો નાશ થાયછે તેમ.

ત્રિજો લેપ અને જળક્રિડાનો ઉપાય.

आमलैः कमलै रथा निलैरलसैः पुष्परजः समन्वितैः ॥ जलकेलि कथा कुतूहलैरपि पित्तज्वरजाल्लजोजयेत् ॥ २९ ॥

સફેદ કમળો; ફુલો ઉપરથી સુગંધી ભરેલો આવતો મંદ વાયું, અને કુવા તલાવ કે નદીમાં નહાવાની જળક્રીડા કરાવી; વૈદ પિત્તજ્વર રોગ જીતવો.

કામાતુરના તાવનો ઉપાય.

श्रीखंड मंडित कलेवरवल्लरीणां मुक्ता फला कुल विलोल कुच स्थलीनाम् ॥ वैदग्ध्यमुग्ध वचसांसुविला सिनी नामा लिंगनं सकल दाहमपा करोति ॥ ३० ॥

સુગંધી ભરેલા ચંદનાદીક લેપો આખા શરીરે કીધાથી મુક્તા-હારો; રસિક ભાષણ અને ગાયેન સાંભળવાથી; અથવા ખુબસુરત પ્રેય સ્ત્રીને મળવાથી કામાતુરનો તાવ શાંત થાય.

બીજો ઉપાય.

शय्या पल्लव पद्मपत्र रचिता वासो वयस्यैः समंकांतारे कुसूम स्फूरत्तरूवरे वापीजला लोकनम् आलापाश्च शूकालि कोकिल कृताः कांताश्चकांताः कथा वाताश्वाम लवालकव्यजनजा दाहांनिरा कुर्वते॥ ३१

કમળ ઇત્યાદિ શીતળ ઝાડોના કુમળા પાંત્રાની, સેજ ઉપર નિદ્રા કીધાથી; ખુશીની વાતો મિત્રો સાથે કીધાથી; બગીચામાં ફરવાથી; કુવા તલાવ કે નદીને કીનારે બેઠાથી; સુસ્વર ગાએન સાંભળવાથી; પોપટ ઇત્યાદિકની મધુર ભાષા સાંભળવાથી; પ્રિય સ્ત્રિ અથવા બાળકના રશિક ભાષાણથી; વાળાની સુગંધી ભરેલા પંખા નો પવન લીધાથી; એટલા ઉપાયે કામજ્વર શાંત થાયછે.

શરીર બળતરનો ઉપાય.

अयिनितंबिनि गायन लालसे मधुरवाणि निकाम मदालसे !। वपुषिदाहवतां विहितं हिमांहिम हिमां शुजलै रेनुलेपनम् ॥ ३२ ॥

એ। ખારી—સફેદ ચંદન, કપુરકાચલી અને વાળાનું ચુર્ણ પાણી સાથે કાલવી લેપ કરવો.

ગુસ્શો કે સંતાપનો ઉપાય.

शूभाभ्र विभ्र मधरे शशांक करसुदरे॥ चंदनैश्च चिंते हर्म्येस्ता पस्ताप मपोहति॥ ३३ ॥

મેઘ જેવો સફેદ ચંદ્ર પ્રકાસેલો હોય તેવા ચાંદણામાં, બગીચા અથવા અગાશીએ નિદ્રા કીધાથી તત્યકાળ સંતાપ દુર થાય.

કોઠાની બળતરનો ઉપાય.

यदिपर्युषितं धान्य सलिलं सितयासह ॥
प्रभात समये पीत मंतर्दाहं विना शयेत् ॥ ३४ ॥

ગરમ પાણીમાં ધાણાનું ચુર્ણ નાખી રાતના ભીંજવી રાખવું; સવારે પાણી ગાળી લેવું. તેમાં ખડીશાકરનું ચુર્ણ મેળવીને પીધાથી અગ્નિ કે દાહ, અકળામણ થતી હોય તો ફાયદો થાય.

પિત્તજવર અથવા કામજવર વિશે.

पित्तज्वरे किंरस फांटलेपैः किंवा कषायैरमृतेन किंवा ॥
पेयंप्रिया या मुखमेकमेव लोलिंब राजेन सदानुभुतम् ॥३५ ॥

प्राणप्रेय सिमा पिबंतु पुरुषाः पित्तज्वर व्याकुला नानावल्लिजलं बिलंबित फलंपाने विषादप्रदं ॥ तत्तैः किं क्रियतां चिकित्सकपते मुग्धेसुखंसेव्यतां सद्यस्तापहरः सुधाधिकतरः कांताधरः केवलम् ॥३६

એ સખી—પિત્તજ્વરો ઉપર અથવા કામાતુરોના તાવો ઉપર વનસ્પતીનો અંગરસ; ઓષડોનું ચુર્ણ પાણીમાં ડોહી ગાળીને; ઓષડોના લેપો; ઉકાળા ઈત્યાદિક બતાવેલાછે; તે વિષે લોલિંબરાજ કેહેછે કે કામાતુરનો રોગ આશક માશુકને જોતા કે યાદ પડતા ઉપજેછે તેને અમૃત પીવાડયું તો શું ફાયદો થાય? તેની પ્યારીનું મુખચુંબન કરવું જોઇએ. તેવા રોગ માટે પુરતો અનુભવ મેં લીધોછે; અને ગ્રંથોમાં કહેલુંછે તેનો સ્લોક નિચે લખેલોછે.

આશક માશુકની ઈચ્છાનો ઉપાય.

कांता कटाक्ष दग्धानां वदवैद्यकिमौषधम् ॥
दृढमालिंगनं पथ्यंकाथश्चा धरचुंबनम् ॥ ३७ ॥

કામાતુર રોગીને એજ ઓષડ ઉપયોગીછે કે પ્યારી સ્ત્રીના હોઠનું ચુંબન તે ઉકાળો અને આલિંગન એટલે ભેટવું તે પરેહજ.

વાયું પિત્તના તાવ ઉપર.

पंच मूलिमृता मुस्ता विश्वाभूर्निबसाधित: ॥
कषाय: शमयत्या शू वायू मायुभवंज्वरम् ॥ ३८ ॥

લધુ પંચમુળમાં રીંગણી, ડોરલી, સાળવાણ, પીઠવણ, ગોખરૂ; તથા ગરોળ, નાગરમોથ, સુંઠ, કરીયાતુ એટલાનો ઉકાળો પીધાથી તાકીદે ફાયદો થાયછે.

દમ, સાંસ, ખાંશી સાથે કફના તાવ ઉપર ચાટણ.

शृंगी कणा कटूफल पौष्कराणां क्षौद्रान्वितानां विहितोवलेह: ॥
श्वासेन कासेन युतंबलास ज्वरंजयेदत्रनकापि शंका॥ ३९ ॥

કાકડશિંગ, પિપર, કાયફળ, ઉપલેટનું ચુર્ણ મધમાં ચાટવું.

દમ, તાવ, અને ભુખ લાગવા ઊપર.

भार्ङ्गीगुडूचीघन दारू सिंही शूंठीकणा पुष्करजः कषायः ज्वरं निहंतिश्व सनं क्षिणोति क्षूधं करोतिप्रस्चिंतनोति ॥ ४० ॥

ભારંગમુળ, ગરોળ, નાગરમોથ, દેવદાર, ડોરલી, સુંઠ, પીપર, ઉપલેટનો ઉકાળો પીવાથી દમ બેસે, તાવ જાય; અને ભુખ લાગે. મોહડે રૂચી આવે.

તાવ અને અરૂચી ઊપર.

ममद्वयं विस्मय मातनोति तिक्ता कषायो मुख तिक्ताघ्नः ॥ निपीडितो रोजकोशायोषा प्रमोदं प्रचुरंप्रयाति ॥ ४१ ॥

ઓ પ્રિયે—કડુંનો ઉકાળો પીવાથી, તાવની કસર જાય, મોહોડે રૂચી આવેછે.

ખાસી, દમ, મુખનો રોગ, તાવ, વાયુ અને કફના રોગ, શાળકમ, કંઠમાં થતા ગળાના રોગ ઊપર.

कटूफल कटूतृणाब्द धनिका शृंग्युग्रगंधाभयाभार्ङ्गीपर्पट विश्वदेव तरूजोत्राल्हीक मध्वन्वितः ॥ कासश्वास मुखा मयज्वर चल श्लेष्म प्रकोपंहरेत्तद्वत्कोमलकांठि कंठजनितांपीडांचजे जीयते ॥ ४२ ॥

ઓ કોમળકંઠી—કાયફળ, ઘાસના ફુલ, નાગરમોથ, ધાણા, કાકડાશિંગ, ઘોડાવજ, હીમજ, ભારંગમુળ, પિત્તપાપડો, સુંઠ, દેવદારનો ઉકાળામાં શેકેલી હિંગનું ચુર્ણ તથા મધ નાખીને પીવું.

અરૂચી ઊપર.

गम्यतेकेगज गामिनित्व यामद्रूच: शृणुकवींद्र कथ्यताम् ॥
साज्य सैंधव मरोच पहंमातु लिंग फलकेसरं स्मृयम् ॥ ४३ ॥

એ ગજ ગામિની—તું કહિં જાએચ? મ્હારૂં સાંભળ. સિંધાલુણ, ઘી અને બીજોરા ફળનું ખમણ મેળવી ખાવું.

બીજો ઊપાય.

अरुचिं द्यातिलुंग केसरं सघृतं सैंधव चूर्ण चर्चितम् ॥
रूचिमंबुरूहस्यत न्वितेन यनं सज्जन गंजनं यथा ॥ ४४ ॥

બીજોરાફળનું ખમણ, ઘી, સિંધાલુણ મેળવીને ખાવું.

તીજો ઊપાય.

शमयति केंसर महरुचिं सलवण माशू मातु लिंगस्य ॥
दाडिमर्चवण मथवा चरको रूचिकारि सूचया मास ॥ ४५ ॥

બીજોરાના ખમણને થોડુંક નિમખ લગાડી ખાધાથી ફાયદો થાય. તેમજ ચરકરૂષીએ દાડમના દાણા ખાવાને કહેલું છે

સન્નિપાતનો તાવ નાસુર ઇત્યાદિ ઊપર.

ग्रंथिंद्रजामर पुर कृमि शत्रूभार्ङ्गि भृंग त्रिकटु नल कटू फल पौष्करणाम् ॥ रास्ना भया बृहातिका द्वय दिप्यभूत केशी किरात कवचा चविका वृकीणात् ॥ ४६ ॥ क्वाथा हन्यात्सान्नि पातान्समग्रान् बुद्धिंभ्रंशं स्वेद शैत्य प्रलापान् ॥ शूलाध्मानं विद्रधि श्लेष्मा वातान्वात व्याधी न्सूतिकानां च तद्वत् ॥ ४७ ॥

પિપલીમુળ, ઇંદરજવ, દેવદાર, તથા વાવડીંગ, ભારંગમુળ, ભાંગરાનાં પાંત્રા, સુંઠ, મરી, પીપર, ચીત્રકમુળ, કાયફળ, ઉપલેટ, રાસના, હરડે, રીંગણીમુળ, અજમો, નઘોડના પાંત્રા, કરીઆતું, ઘોડાવજ, ચવક, પહાડમુળ; અને દસ વાલ સુધી ગુગળ એટલા ઓષડોનો ઉકાળો કરી પીધાથી સર્વે પ્રકારના સન્નિપાત, બુદ્ધિભ્રમ, શરીરે પરસેવો ઘણો થતો હોય તે, શરીર પાણી જેવું શિતળ થતું હોય તે, બડબડાટ, શુળરોગ, પેટફુગો, નાસુરનો રોગ, કફરોગ, વાયુંરોગ, સુતિકારોગ એટલા રોગો દુર થાયછે.

ભયંકર સન્નિપાત, ખાંશી, દમ, શુવાવડીના ઇત્યાદી રોગો ઊપર

अर्कानंता किराता मरू तरू रसना सिंदुवारोग्र गंधा तर्कारी शिग्र्यु पंचोषण दयिता मार्कवाणां कषायः ॥ सद्यस्तीव्रान् त्रिदोषान पहराति धनुर्मारूतान्दंत बंधं शैत्यं गात्रेषु गाढं श्वसनकं सूतिका वात रोगान् ॥ ४८ ॥

આકડાના મુળ, ધમાસો, કરીયાતું, દેવદાર, રાસ્ના, નઘોડનો પાલો, ઘોડાવજ, ટાહાકળ, શેક્ટાની છાલ, સુંઠ મરી, પીપર, પીપલીમુળ, ચિત્રકમુળ, અતલસની કળી, ભાંગરો એટલા ઓષડોનો ઉકાળો પીધાથી ભયંકર સન્નિપાત તરત દુર થાય. ધનુર વાયુ, દાંતખીલી બેડેલી, શરીરે શિતાળી થંડુ પડવાને, દમ, ખાંશી, શુવાંવડીને વાયુ થાય તે ઇત્યાદી રોગોને અર્કાદિ ઉકાળો દુર કરેછે.

વાયુ, પિત્ત, કફનો સન્નિપાતનો તાવ, સર્વે પ્રકારના દમ ઊપર.

तिक्ता तिक्तक पर्पटा मृत शठी रास्ना कणा पौंष्करं त्रायंती बृहती सुरौषध शिवा दुस्पर्श भार्ङ्गी कृतः ॥ क्वाथो नाशयति त्रिदोष निकरं स्वापं दिवा जागरं नक्तं तृण्मुख शोष दाहक सन श्वासान शोषान पि ॥ ४९ ॥

કડું, કરીઆતું, પિત્તપાપડો, ગરોળ, કચોરો, રાસ્ના, પિપર, ઉપલેટ, ત્રાયમાણ, રીંગણીમુળ, દેવદાર, સુંઠ, હરડે, ધમાસો, ભારંગમુળ; એટલા ઓષડોનો ઉકાળો પીધાથી ત્રણે દોષનો સન્નિપાત જ્વર, દિવસે નિદ્રા, રાતે જાગર્ણ, તૃષા, મુખે શોષ, શરીરે દાહ, ખાંસી, સર્વે પ્રકારના દમનો રોગ દુર થાય.

ત્રણે દોષ ભેળા થયેલા સન્નિપાત વિશે.

सन्निपातस्य कालस्य कश्चिद्भेदोन विद्यते ॥ चिकित्सको जयेद्यस्तं तस्मात्कोस्ति प्रतापवान् ॥ ५० ॥ सन्निपातो दधौ मग्नानुद्धरेद्यः कृपाकरः ॥ तस्मै किंकिंन देयं स्याद्वदको विद नंदिनी ॥ ५१॥ त्रिदोष जागरग्रस्ता न्मोचयेद्यः सवैद्यराट् ॥ आत्मा पितस्य दातव्यः किं पुनः कनका दिकन् ॥ ५२ ॥

વાયુ, પિત્ત, કફ ત્રણેનો કોપ વધ્યાથી બીજા તાવો ઉપજેછે. તેમાંથી રોગી મરણ પામે, તેનો સંદેહ નહી. એવા રોગોને જે વૈદ જીતેછે, તેના જેવો પરાક્રમી બીજો કોણ ગણાય?

એ પંડિત કન્યા—આ સન્નિપાત સમુદ્રમાં બુડેલા રોગીને જે કહાડેછે; તેના ઉપકારનો બદલો ફેડવાને સર્વે માલ મીલકતનું દાન કીધું તો પુરૂ નગણાય! ઘણું શું કહીએ પણ ત્રણે દોષ રૂપ, અજગરના મોહડામાં ફસાપેલાને છોડાવ્યા પ્રમાણે; સન્નિપાત રોગ દૂર કરવા બરોબરછે. તેવા રોગીએ પોતાનું શરીર વૈદને અર્પણ કરવું જોઇએ; તે પછી શ્રીમંતોની શું કથા ?

કાન પાછળ થતી કર્ણમુળની ગાંઠો ઉપર.

यः शोथः श्रुती मूलजः सकठिणः शांते त्रिदोष ज्वरे रक्तं तत्रज लौकया परिहरे त्सर्पिः पिवेच्चातुरः ॥ रास्ना नागर लुंग मूल हुतभुक दार्व्यग्नि मंथैः समै लेंपस्या दरविंद वंद्य वदने शोथ व्यथा ध्वंसनः ॥ ९३ ॥

સન્નિપાતનો તાવ ધીમો પડ્યાથી કાન પાછળ મુળમાં મોટો ભયંકર સોજો થઇ ગાંઠ બંધાયછે. તે રોગમાંથી વિરલો સારો થઇ બચેછે. તેમાં તાવ અગાઉ સોજો આવ્યો હોય તો તે અસાધ્ય; તાવની વચ્ચે થઇ તો કૃચ્છ સાધ્ય; અને તાવ ઉતરી ગયા પછી થઇ તો સુખ સાધ્ય એટલે તે રોગી સારો થાયછે. એવી રીતે રૂષીઓએ કહેલુંછે. તેથી ગાંઠોને પ્રથમ જળો લગાડી લોહી કહાડવું. લોહી કહડાવ્યાથી ઘણી નબળાઈ રોગીને થઈ તો થોડુંક ઘી પાવું. તે પછી ચોથે દીવસે રાસ્ના, સુંઠ, બીજોરાનું મુળ, ચિત્રકમુળ, દારૂ હળદ, ટાહકળ એટલાં ઓષડો પાણીમાં ઘસીને ગાંઠને લેપ કરવો. એટલે ઓ કમળવદને— તે સોજાની ગાંઠમાં થતો દુખાવો બંધ પાડી બેસેછે.

ખાંસી, શુળ, દમના હાડહગી તાવ અને કૃમિ રોગ ઊપર.

शूलात्पार्श्व शिरस्थितात्कसनतः श्वासाच्च जीर्ण ज्वरान् मुक्तस्या त्पुरुषः पयः परिपिबन् पंचा घ्रिणा पाचितम् ॥ एकाशी गुडापिप्पली विजयते जीर्णज्वरा जीर्णकक्षुन्माद्या रुचि पांडुजंतुक सन श्वासान्किमन्यौषधैः ॥ १४ ॥

(બૃહત્પંચમુળોનો ઉકાળો) એટલે બીલમુળ, શિવણમુળ, ટાકળી મુળ, પાડળીમુળ, ટેડુમુળ; એટલાનો ઉકાળો પીધાથી પગની ટોડ, મસ્તકશુળ, ખાંસી, દમ, હાડહગીનો જીર્ણજ્વર દુર થાય. એકભાગ પીપરનું ચુર્ણ અને બેભાગ ગોળ મેળવીને ગોળી ખાધાથી જીરણ તાવ અગ્નિમંદ, ક્ષુધા બેસીગયેલી, અરૂચી, પાંડુરોગ, કરમનો રોગ, ખાંસી, દમનો નાશ થાય; ત્યારે બીજા ઓષડોની જરૂર શુંછે.

કફ સહિત હાડહગી ઊપર.

जीर्णं ज्वरं कफ कृतं कणया समेत श्छिन्नोद्भवोद्भव कषायक एवहांति ॥ रामो दशास्य मिवराम इधप्रलंबं रामोयथा समरमूर्ध निकार्तवीर्यम् ॥ १५ ॥

ગરોળના ઉકાળામાં પીપરનું ચુર્ણ નાખી પીધાથી જેમ રામે રાવણને અને બળીરામે પ્રલંબાસુરને અને ફરશરામે કાર્તવીર્યાને એટલે ખત્રીઓને મારયા તે પ્રમાણે રોગનો નાશ થાયછે.

બીજો ઉપાય.

पंचमूली कषायस्य सकृष्णस्य निषेवणात् ॥
जीर्णज्वरः कफोद्भूतो विदधाति पलायनम् ॥ १६ ॥

ઉપર શ્લોકમાં લખેલા (બૃહત્પંચમુળ)ના ઉકાળામાં પીપરનું ચુર્ણ નાખીને પીધાથી હાડઢગીને નસાડેછે.

સન્નિપાતનો તાવ, રાત દીવસમાં એક બે ત્રણ ચાર વખતે આવતો અથવા એકાતરો, ત્રિજો અને ચોથીઓ તથા હાડઢગીના તાવ ઉપર.

सठी शूंठी रेणुः सुरतरू रनंता बृहतिकाधन स्तिक्ता तिक्तं खलुनव भिरेभिर्विरचितः॥ कषायः पीतोयं मधुकणविमिश्रः शमयति त्रिदोषंनिःशेषं विषम मपिजीर्ण ज्वरमपि ॥ ९७ ॥

કચોરો, સુંઠ, પિતપાપડો, દેવદાર, ધમાસો, રીંગણીમુળ, નાગરમોથ, કડું, કરીઆતું; એ નવ ઓષડોનો ઉકાળો કરી તેમાં મધ અને પીપરનું ચુર્ણ નાખીને પીવાથી મુળમાંથી તાવ જાયછે.

એક વખતે અથવા એકાંતરા તાવ ઉપર.

वासापटोल त्रिफला द्राक्षा शम्याक निंवजः ॥ समधुः ससितः क्वाथो हन्यादेका हिकंज्वरम् ॥ ९८ ॥

અડુશાના પાંત્રા, કડવું પંડોળું, હરડા, બેહડા, આમળા, કાળી-દરાખ, ગરમાળાનો ગર, કડવા લીંબડાની છાલ; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં ખડી શાકર અને મધ નાખી પીધાથી તાવ દૂર થાય.

ઉપલા તાવ ઉપર ટુચકો.

तन्वंगिगंगोत्तर तीर भूमौममारहा कोप्य सुतस्तपस्वी ॥ जलांजलिं तस्य तस्य कृते ददातुसैका हिकः स्याद्य दितेनुजन्या ॥ ९९ ॥

આ કોમળાંગી—જો તારો નહાનો ભાઇ એકાંતરા તાવે પીડાતો હોય તો, એક ટુચકો તને કહું છઉં કે કોઇએક વગર છોકરાનો ત-પેસરી ગંગાના ઉત્તર તીરે મરણ પામેલો હોય; તેની મરણ ખીરચા તેણે ખીધાથી એકાનતરા તાવના રોગથી છુટશે.

બીજો જપ કરવાનો ટુચકો.

समुद्रस्योत्तरे तिरे द्विविदोनामवानरः ॥

तस्य स्मरण मात्रेण ज्वरोयाति दिगंतरं ॥ ६० ॥

ઉપલા શ્લોકનો એકશો આઠ વખતે દરરોજ જપ કરવાથી તાવ દુર થાય; એ પ્રમાણે ગ્રંથોમાં ઘણાક ટુચકા લખેલાછે; પણ આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવાથી વધોપડે માટે લોલિંબરાજે લખ્યા નથી.

ત્રણ વખતે અથવા ત્રિજે દિવસે આવતા તાવ ઉપર.

सशि शिरः सघनः समहौषधः सनलदः सकणः सपयोधरः ॥

समधु शर्कर एष कषाय कोजयतिबालमृगाक्षितृतीयकम् ॥ ६१ ॥

આ બાળ મૃગાક્ષી—લાલ ચંદન, ધાણા, સુંઠ, વાળો, પીપર, નાગરમોથ; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં મધ અને શાકર નાખી પીધાથી ફાયદો થાય.

ચાર વખતના કે ચોથીયા તાવ ઉપર.

चांतुर्थिको गच्छाति रामठस्य घृतेन जीर्णेन युतस्य नस्यात् ॥

लीलावतीनां नवयौवनानां मुखावलोकादि वसाधुभाव : ॥ ६२ ॥

જુના ઘીમાં હિંગ ઘસીને નાકમાં ટીપા નાખ્યાથી ચોથે દિવસે આવતો તાવ અથવા રાત દીવસમાં ચાર વખતે તાવ આવતો જતો હોય તો જેવી રીતે ખુબસુરત જુવાન બૈરીનું મુખ જોઇ સાધુભાવ જાયછે તેમ દુર થાય

બીજો ઉપાય.

अखंडित शरत्काल कला निधि समानने ॥

चातुर्थिकहरं नस्यं मुनिद्रु मदलांबुना ॥ ६३ ॥

એ શરત્કાલીન ચંદ્રાનને—અગથીયાના પાંત્રાનો રસ નાકમાં નાખવાથી ચતુરથિકિ તાવ જાયછે.

ત્રિજો ઉપાય.

सूर दारु शिवा शिवा स्थिरा वृषविश्वैः क्वथितःकषायकः ॥

मधुनासि तयाच संयुतः परिपीतः शमये च्चतुर्थकम् ॥ ६४ ॥

દેવદાર, આંમળા, હરડે, શાળવણ, અડુંળસાના પાંત્રા, સુંઠ; એટલાના ઉકાળામાં મધ અને ખડીશાકર નાખીને પીધાથી ચતુર્થિક તાવ સમાયછે.

ચોથો ઉપાય.

सुरदारु शिवावृष विश्वशिवा स्थिरवारि श्रृतं सितयामधुना ॥

आपहंति चतुर्थ दिन प्रभवं ज्वरमाशु कुभृत्य इवाधि पतिम् ॥ ६५॥

દેવ, દેવદાર, હરડે, અડુશો, સુંઠ, આમલીનું મુળ, પીંડવણ, પાણીમાં ઉકાળી તેમાં શાકર અને મધ મેળવી પીવાથી નદીના પ્રવાહની રીતે ચાર દિવસમાં દુર થાયછે.

ટાહાડીયા તાવ ઉપર.

तक्रंत्र्युषण चुर्ण युक्त मथवा मद्दं हसांति सति तद्वल्कंबल रल्हकानथ कुथान् शीता तुरः शीलयेत् आलिंगे युरमुंहिमावंधि दढं तारुण्य दर्पा लसाः काश्मीरा गरू लिप्त पीवर कुचाः कार्म कुरं गीदश ॥ ६६॥

સુંઠ, મરી, પીપરનું ચુર્ણ છાસમાં રોળી પીવાથી અથવા દારૂમાં પીવાથી તાવ જાય. શસ્ત્ર અગ્નિનો શેક કીધાથી તાવ જાય. કામળો, શ્યાલ ઇત્યાદી ઉનનું ગર્મ અથવા રેશમી કાપડ હોડવાથી તાવ જાય. જે સ્ત્રિએ કેશર અગર ઇત્યાદી સુગંધીનો લેપ સ્તનોને કરેલો હોય; તેને તાવની થંડી ઉડીજાય બાહાસુંધી આલીગણ એટલે ભેટવાથી ફાયદો થશે; પણ તેની સાથે સંગ કે મથુન કીધાથી નુકસાન થાય.

બીજો ઉપાય.

शक्रा व्हदद्रुन्न विषा मृतानां निर्गुंडिका भृंग महौषधानां ॥ क्षुद्रायवानी सहितः कषायः शीतज्वरारण्य हिरण्यरेताः ॥ ६७ ॥

ઇંદરજવ, તરવડ કે તીવરનો પાળો, અતલસની કળી, ગરોળ, નઘોડનો પાળો, ભાંગરાનો પાળો, સુંઠ, ડોરલીમુળ, અજમો; એટલાનો ઉકાળો પીધાથી જેમ અગ્નિ જંગલ બાળીનાખેછે તેમ ટહાડીઆ તાવને બાળીનાખેચ.

એકાતરો, બીજો, તિજો, ચોથીઆ તાવ ઉપર.

वाङ्माधुर्य जितामृते मृतलता लक्ष्मी शिवाभे शिवा विश्वा विश्वत्वरे घनी घनकुचे सिंहीच सिंहोदरि ॥ एभिः पंचभिरौषधै मधु कणायुक्तः कषायः कृतः पीतश्चेद्विषमज्वरः किमुतदातन्वं गिनक्षियते ॥ ६८ अस्मिन्नर्थे तातचरणाः ॥ लोलिंवराज पिता दिवाकरः ॥ सनागरायाः सपयोधरायाः ससिंहिकायाः सगुडूचिकायाः ॥ धात्र्याःकषायो मधुना विमिश्रः कणा विमिश्रो मधुना ज्वरघ्नः ॥ ६९ ॥

આ સિંહોદરી—ગરોળ, આમળા, સુંઠ, નાગરમોથ, ડોરલીમુગ; એટલાના ઉકાળામાં મધ અને પીપરનું ચુરણ નાખી પીધાથી વિષમજ્વર ક્ષીણ થનાર નહી કે શું ? આ શ્લોકનો અર્થ લોલિંબરાજના બાપ દીવાકરે કીધોછે.

શખ્ત વાયુ તથા વિષમજ્વર ઉપર.

नान्यानि मान्यानि किमौषधानि परंतु कांते नरसोन कलकात् ॥ तैलनयुक्ता दपरः प्रयोगो महासमिरे विषमज्वरेच ॥ ७० ॥

આ કાંતે—મહા વાયુના રોગ અને વિષમજ્વર લશણની ચટણીમાં તલનું તેલ મેળવી ચાટવા જેવો સારો ઉપાય બીજો નથી.

એકાંતરા, તીજા તથા ચોથીયા તાવ ઉપર.

भवति विषहंत्री चतकी क्षी द्रयुक्ता भवाते विषम हंत्री पिप्पली वर्धमाना ॥ विषम रुजमजाजी हंति युक्ता गुडेन प्रशमययाति तथाग्र्या सेव्यमाना गुडेन ॥ ७१ ॥

૧ હરડેનું ચુર્ણ મધમાં આપવું. ૨ વરધમાન પીપરનો ઉકાળો કરીને આપવો. ૩ જીરૂ અને તેથી બમણો જુનો ગોળ મેળવીને ગોળી આપવી. ૪ હરડે, બેહડા, આમળાના ચુર્ણમાં ગોળ મેળવી તેની ગોળી આપવી. એ ચાર ઉપાય વિષમજ્વરનો નાશ કરેછે.

વિષમજ્વર ઉપર બીજો ઉપાય.

स्वकांति जित रोचनेच पल्लोचने मालति प्रसून निकर स्फुरत्कबरि पंचवक्रो दरि ॥ पटोल कटु रोहिणी मधुकचेतकी मुस्तकप्रकल्पित कषायका विषम माशूजे जीयते ॥ ७२ ॥

એ ચપળ લોચની—કડવું પંડોળું, કડુ, જેઠીમધ, હરડે, નાગરમોથનો ઉકાળો પીવાથી વિષમજ્વર તાકીદે જાયછે.

ઘણા દિવસના વિષવજ્વર ઉપર.

किमु भ्रमयसि प्रिये कुवलयं कराभ्या मिदं मदीय वचनं सुधारस समं समाकर्णय ॥ पुराण विषमज्वरे कुलक निंब सिंहींद्रजामृता कृत कषायको मधु युतो वरी वर्तते ॥ ७३ ॥

એ પ્રિયે—હાથમાના કમળો શ્યા માટે ફેરવેછ ? અમૃત જેવા મ્હારા વાક્ય સાંભળ. ઘણા જુના વિષમજ્વર ઉપર કડવું પંડોળું, કડવા લિંબડાની છાલ અથવા તેની સળીઓ, ડોરલીમુળ, ઇંદરજવ, ગરોળના ઉકાળામાં મધ નાખીને પીવાથી ઘણો ગુણ પડેછે.

બીજો ઉપાય.

यो भजेत्समधु श्यामांहे हेम कलश स्तानि ॥ विषमेषु
व्यथा स्तस्य न भवंति कदाचन ॥ ७४ ॥

એ હેમ કમળાશ સ્તની—જે પુરૂષ કાળીકા દેવીની આરાધના કરીને મધુપાન કરેછે, તેને શંકટની વખતે કંઇપણ પીડા થતી નથી. જે પુરૂષ દારૂનો અને જુવાન સ્ત્રિનો ઉપભોગ કરેછે, તેને મદનની પીડા કદી થતી નથી. તેમ પીપર અથવા નિશોતરનું ચુર્ણ મધમાં મેળવી ચાટવાથી વિષમજવરની પીડા કદાપી થતી નથી.

તીજો ઉપાય.

क्षणमपि चलतां जहीहि मुग्धे शृणु वचनं मम तन्वि सावधाना ॥
वसति शिरसि मेघनाद मूले व्रजति तरां विषमो विशालदृष्टे ॥ ७५॥

એ મુગ્ધા પળવાર ચંચળતા છોડી સ્વસ્થપણે મહારા વાક્ય સાંભળ. તાંદળજાની ભાજીના મુળીયાં બાંધીને વરાળીયા મસ્તકે બાંધવાથી વિષમજવર નહાસી જાયછે.

ચોથો ઉપાય.

विषम मपहरत्य सौ कषायो मधु मधुरो मधुरा मृता शिवानाम् ॥
अह मिवतव कामिनि प्रकोपं चरण सरोरुहयो र्लुठन्हटेन ॥ ७६ ॥

જેવી રીતે મહારા કાળાવાલાથી તારી રીશ જાયછે. તેમ—કડવા લિંબડાની છાલ, ગરોળ, આંમળાના ઉકાળામાં મધ મેળવી પાધાથી વિષમજવર જતો રહેછે.

પાંચમો ઉપાય.

अत्रले कृत काम बनेचल दृक्कमले कमला तनुरत्नकले ॥
अमृता ब्द शिवं मधु मद्विषये विषमे षु विलास रते सूतनु ॥ ७७ ॥

નાગરમોથ, ગરોળ, આંમળાના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી વિષમજ્વર જાયછે.

તાવ ઉપર ધુરીનો ઉપાય.

अयिकुशाग्र समान मते मते माति मता मतिमन्मथ मंथरे ॥
ज्वर हरं रू गरिष्ठ शिवा वचाय वह विर्जतु सर्ष प धूपनम् ॥७८॥

ઓ કુશાગ્ર બુધ્ધે—કોઠ, લીંબડાના પાંત્રા, હરડે, ઘોડાવજ, જવ, ઘી, લાખ, સરેદ રાઈ; એટલા ઓષડો અગ્નિ ઉપર બાળી તેના ધુમાડાની રોગીને ધુણી આપેથી સર્વે તાવ જાય.

ગએલો તાવ પાછો આવે તેનો ઉપાય.

तिक्तो शिर बला धान्य पर्पटांभो धरै: कृत: ॥
क्काथ: पुन: समायातं ज्वरं शिघ्रं निवारयेत् ॥ ७९ ॥

કડું, વાળો, ચિકણામુળ, ધાણા, પિત્તપાપડો, નાગરમોથનો ઉકાળો પીધાથી ફરી આવેલો તાવ જશે.

વિષમજવર, ક્ષય, માથા અને પાસ્લાનો શુળ, અરૂચી, મુર્છા, શોષ અને સાંધાનો ઉણવાયુ ઉપર.

गोपिंडया मल कीस्थि राम गधजा तिक्ता पय: पालिनि द्राक्षा श्रीफल धावनी हिम विषा मुस्तेंद्रजै: साधितम् ॥ स्या दाज्यं विषम-

ज्वर क्षय शिर:पार्श्व व्यथा रोचक छर्दि शोष हलिमक प्रशमनं लीलालता मंजरि ॥ ८० ॥

એ લીલાવતી—ઉપળસરી, ભોયઆંમળા, આંમળા, સાળવણુ, પીપર, કડુ, વાળો, તેડ, કાલી દરાખ, બીલફળ, રીંગણીમુળ, રંતાજળી, અતળસની કળી, નાગરમોથ, ઇંદરજવ; એટલા ઓષધોને ઉકાળતાં ચોથો ભાગ રહયાથી, તેટલું તેમાં ઘી નાખીને ફરી ઉકાળવું, પાણી બળ્યાથી ફક્ત ઘી રેહે તેમાંથી બે તોલા સુધી પીવું અને શરીરે ચોળવું એટલે ઉપલા રોગ નિસચે જાયછે.

આઠ પ્રકારના તાવ ઊપર.

चल दल तरूसेवा होम मंत्र स्त्रि नेत्र द्विज जन गुरू पुजा कृष्ण नाम्नां सहस्त्रम् ॥ मणि धृति रपि दाना न्याशिष स्तापसानां सकल मिद मरिष्टं स्पष्ट मष्ट ज्वराणाम् ॥ ८१ ॥

પિપળાના ફેરા, હોમ, મંત્રજપ, શિવ, બ્રાહ્મણ, ગુરૂની પુજા, વિષ્ણું સહસ્ત્રનામ, નડતા ગ્રહોના મણી પેહેરવા, તપેસરીના આસરવાદ ઇત્યાદિ ઉપાએ તાવની શાંતિ થાયછે.

બીજા ઉપાય.

चल दल तरू सेवा विप्र देवार्चनंच ग्रहभजन मजस्त्रं विष्णु नाम्नां सहस्त्रम् ॥ हरति सुमणि मंत्रा धारणं चौषधीनां सकल मिद मरिष्टं स्पष्ट मष्ट ज्वराणाम् ॥ ८२ ॥

વડ, પીપળાના ફેરા, બ્રાહ્મણ અને ઇષ્ટદેવની પુજા, ગ્રહોની પુજા, ગ્રહોના મંત્રનો જપ, શિવ વિષ્ણુની પુજા અને સહસ્ત્રનામ, ગ્રહોના મણી પેહેરવા, અને સર્વે ઓષડોનો ઉપયોગ કરવાથી તાવ જાય.

તાવના રોગીએ સાંઝના ભોજન કરવા વિશે.

आये रत्न कले कल्यानिधे कुशले कोकिल कोमल ज्वरे ॥ ज्वरवान ज्वर वार्जितो थवा लघु कुर्या दशनं दिनात्यये ॥ ८३ ॥

એ રતનકળા—તાવવાળો રોગી હોય અથવા જેનો તાવ ગએલો હોય તેવા રોગીએ સાંઝના કલાક પાંચને અમલે મગ કે ચોખાનું હલકું ભોજન ભાજીપાલા સાથે કરવું.

ज्वरातिसार चिकितसा.

તાવ સાથે અતિસારના ઝાડા ઉપર.

अमृता ति तिषा सूर राज यव स्तन यित्नु किरात कवि श्वपयः॥ अतिसार हरं ज्वरनाश करं शृणु निर्जित निर्जर कुंभकुचे ॥ ८४ ॥

ગળો, અતળસની કળી, ઇંદરજવ, નાગરમોથ, કરીઆતુ, સુંઠનો ઉકાળો પીવાથી ફાયદો થાય.

બળતર, શોષ, ઉલટી, ઝાડા સાથે તાવ.

शीतो शिरक युग्म वत्सर वृकी पद्माव्ह धान्या मृता भू निंबां बुदवाल बिल्वक विषा विश्वौषधैः साधितः॥ क्वाथो माक्षिक शाक्षिको विजयते हल्लास तृष्णया वामि दाहा रोचक संघ भंग चतुरः सर्वातिसार ज्वरान् ॥ ८५ ॥

રંતાનજળી, સફેદ વાળો, કાળો વાળો, કુડાની છાલ અથવા ઇંદરજવ, પહાડમુળ, પદ્મકાષ્ટ, ધાણા, ગરોળ, કરીઆતું, નાગરમોથ, બીલફળ, અતળસની કળી, સુંઠ; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીધાથી ઉપલા રોગો તાકીદે દુર થાય.

તાવ, ઝાડા, ઉલટી, ખાંસી, દમ, શુળરોગ ઉપર.

पंचांघ्रि वृक्यब्द बलेंद्र बिज त्वक्सेव्य तिक्ता मृत विश्व बिल्वैः ॥
ज्वरातिसारा न्सवमि न्सकामा न्सश्वास शूलानू शमये त्कषायः ॥८६ ॥
कफाधिकेवा पवना धिकेवा द्वयाधि केवा गुरु पंच मुलम् ॥ पित्ताधिकेस्या लघु पंचमूलं पुनः पुनः पृच्छासि किं मृगाक्षि ॥ ८७ ॥

બીળમુળ, શિવણમુળ, ટાકલીમુળ, ટેંડુમુળ, પાડલમુળ, એ મોટા પંચમુળ તથા પહાડમુળ, એખરો, ઇંદરજવ, કુડાની છાલ, વાળો, કડું, ગરોળ, સુંઠ, બીલફળ; એટલાનો ઉકાળો પીવો.

હે મૃગાક્ષિ ઘડી ઘડી શું પુછેચ? કફ અથવા વાયું અગર બેહુનો કોપ હોય તો ઉપલા મોટા પંચમુળનો ઉકાળો આપવો; પણ પિત્તનો કોપ હોય તો લઘુ પંચમુળનો ઉકાળો આપવો.

સોઝા સાથે તાવ અને ઝાડા ઉપર.

सदेव दारुः सविषः सपाठः सजंतु शत्रुः सघनः सतीक्ष्णः ॥
सवत्सकः क्वाथ ऊदाहृतोयं शोफाति सारां बुधि कुंभजनम् : ॥८८॥

દેવદાર, અતલસની કળી, પહાડમુળ, વાવડિંગ, નાગરમોથ, મરી, કુડાની છાલ; એટલાનો ઉકાળો પીધાથી જેમ અગસ્થ રૂષીએ સમુદ્રનું શોષણ કીધું હતું, તેમ અતિસારાદિ રોગનું શોષણ થાય.

તાવ અને ઝાડાની સર્વે પીડા ઉપર.

अयि प्रिये प्रीति भृतां मुरारी किंवा लकश्री धन धान्य विश्वैः ॥
यस्याप्यती सार रूजोन तस्य किंवा लकश्री धन धान्य विश्वैः ॥८९॥

એ પ્રિયે—ભગવત ભક્તોનો વાલી; કે જેને લક્ષમી, પરજન્ય લોકની ગરજ નથી. પણ અતિસારના પીડાયલા રોગીને, વાળો, બીલફળ, નાગરમોથ, ધાણા, સુંઠ; નો ઉકાળો આપવાથી જરૂર ફાયદો થશે કેમકે તેને ધાન્ય પંચક કહેછે

પિત્તના તાવ અને ઝાડા ઉપર.

पित्ताति सारो धान्यांबु बिलवा ब्दानां निरूध्यते ॥
केनात्र जायते कर्ता पंडितेन त्वया विना ॥ ९० ॥

ધાણા, વાળો, બીલફળ, નાગરમોથનો ઉકાળો પીવાથી ફાયદો થશે.

શખ્ત અતિસાર અને તાવ ઉપર.

इंद्रज मेघ मदा कुसूम श्री लोध्र महौषध मोच रसानां ॥
चुर्ण मिदं गुडतक्र निपीतं हंत्य चिरा दतिसार मुदारं ॥ ९१ ॥

ઇંદરજવ, નાગરમોથ, ધાવડીના ફુલ, બીલફળ, લોધર, સુંઠ, સાવરીનો ગુંદર એટલા ઓષધોનાં ચુર્ણમાં ગોળ મેળવી છાસમાં ડોહો પીધાથી અતિસાર તરત દુર થાયછે.

તાવ સાથેના અતી ભયંકર ઝાડા ઉપર.

कल्याणिकांच नलता ललितां ग यष्टे तांबुल शालि लपने ललने

शृणुत्वम् ॥ शूठी मदा कुसुम मोचरसाजमोदा स्तक्रा न्विताः प्रशमयं त्यतिसार सारम् ॥ ९२ ॥

એ કલ્યાણી—સુંઠ, ધાવડીના ફુલ, અજમો; એટલાનું ચુર્ણ છાસમાં ડોહી પીવાથી ફાયદો થશે.

તાવ અને ઝાડા બંધ થઈ ભુખ ઉઘડવા ઉપર.

अतिसार प्रशमनी चित्र पत्रक शोभिता ॥
वृद्धिदा तनु वन्हेश्च श्यामा श्यामेव राजते ॥ ९३ ॥

ચિત્રકમુળ, તમાલપત્ર; એ બેહુનું ચુર્ણ છાસમાં ડોહી પીધાથી ફાયદો થશે.

તાવ અને લોહી ઝાડાનો રકતાતિસાર.

बाले बाल लता प्रवाल लतिका कारांघ्रि हस्ता घरे मल्लि माल्य लसत्कुच क्षितिधरे रत्नोज्वल न्मेखले ॥ चंचत्कुंडल मंडले विजयत रक्ताम शूलान्वितातीसारं कुटजाब्द बिल्वक विषोदिच्यै : कषाय: कृत ॥ ९४ ॥

એ બાળવેશ—કુડાની છાલ, નાગરમોથ, બીલફળ, અતવસની કળી, અને વાળાનો ઉકાળો પીવાથી લોહી સાથે આમશુળ સહીત અતિસાર અને તાવને જીતે છે.

જુના અતિસાર અને તાવ ઉપર.

धातकया मल्की पयोधर वृकी कट्वंग यष्टी मधु श्री जंब्वाम्र

फलास्थि नागराविषा ह्रीवेररोध्रेंद्रजे : ॥ तुल्यांशं विहितं सतंदुल जलं गंगाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्ण मपा करोति सकलं जीर्ण सारं परम् ॥९५

ધાવડીના ફુલ, આંમળા, નાગરમોથ, પહાડમુળ, ટંડુમુળ, જેઠીમધ, બીલફળ, જાંબુનો ઠળીઓ, આંબાની ગોટલી, સુઠ, અતળસની કળી, વાળા, લોદ્ર; એટલાં ઓષડો સરખે વજને લઈ તેનું ચુર્ણ તોલા ૦। થી ०॥ ચોખા બાફીને તેના ઓશામણમાં ડોહી પીધાથી ઉપલો રોગ દુર થાય

તાવ સાથે લોહી ઝાડા ઉપર.

अयि कंदुक निंदुक स्तनि प्रमदा रूप मदा पहारिणि॥ रुधिरातिसृतौ कषायकः समधु दाडिमवत्सकत्वचः ॥ ९६ ॥

એ: પ્રેમદા—લોહી ઝાડાસાથે તાવ ઉપર દાડમની છાલ. અને કુડાની છાલના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીધાથી તુરત ગુણ પડેછે.

તાવ, લોહી ઝાડો, શોષ, તરસ્ખી, મુર્છા ઉપર.

चंदनं विमल तंदुलां बुना संयुतं सितान्वितं ॥
तद्विखंडन मसृग्वि खंडनं खंडनं प्रचुर दाह मोहयोः ॥ ९७ ॥

રતાનજળીને બાફેલા ચોખાના નિર્મળ ઓશામણમાં ઘસીને તેમાં ખડી શાકર અથવા મધ મેળવી પીધાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

તાવ, શુળ સાથે લોહી ઝાડો, પાંસળાના શુળ ઈત્યાદી રોગો ઉપર.

कुक्षि शूलाम शूलघ्नं विबंधा स्राति सारजित् ॥ सेवेत सगुडं बिल्वं बिल्व तुल्य पयोधरे ॥ ९८ ॥

બીજફળનું ચુર્ણ ગોળ સાથે મેળવી ખાવાથી રોગો દુર થાય.

તૃષા, ખારી, દમ, તાવ, સોઝો, મુર્છા, હેડકી, અન્નદ્વેશ, ઉલટી, શુળ રોગ ઉપર.

तृट् कास श्वास ज्वर शोथ मूर्छा हिक्कान्न विद्वेषण वांतिशूलैः ॥
युक्तोत्ति शारी स्मरतु प्रसह्य गोविंद गोपाल गदाधरेति ॥ ९९ ॥

ઉપલા રોગે જે દુઃખી હોય તેણે હે ગોવીંદ, હે ગોપાળ, હે ગદાધર ઈત્યાદી ઇશ્વરનામનું સ્મરણ નિરંતર કરવું, કેમકે એવા અસાધ્ય રોગીને ઈશ્વર સ્મરણ જેવો બીજો ઉપાય સારો નથી.

જુનો અતિસાર, લોહી સાથે રાજ આમશુળ ઉપર.

जातीफलं नागर सर्पफेनौ खर्जूफलं भिन्न मिदंच नित्यम् ॥ योज्यं
द्विनिष्कंच करीषजाता दरण्य जाद्रुस्म समंच सर्वैः ॥ १०० ॥
निष्कार्ध मात्रं भिषजा प्रयोज्यं द्विवारमेत च्छुभ दंडु लोदकैः ॥
जीर्णाति सारे रूधिरा मयुक्ते हितः सशूले बहुवेग युक्ते ॥ १०१ ॥

જાયફળ, સુંઠ, અફીણ, ખારેક; એ ચારે જણસો અરધો અરધો તોલો અને જંગલી છાંણાની રાખ બે તોલા એકઠી ખલીને ચુર્ણ કરવું તેમાંથી પાંચ વાલ સુધી ચોખાના ઓશામણમાં ડોહી સહવાર અને સાંઝ પીવાથી ઉપલા રોગો દુર થાય.

संग्रहणी चिकित्सा. ઝાડાની પરીક્ષા.

ઉપલા રોગીને મુખ્ય કરી ભુખ બેસીજાઇ કોઠાની અગ્નિ મંદ પડેછે, માટે તેની ભુખ ઉઘડવાને દીપન પાચન ઓષડો આપવા પ્રથમ જોઇએછે.

यवानि नागरो शिर धनिकाति विषाधनेः ॥

वाल बिल्व द्रिपर्णाभि दीपनं पाचनं भवेत् ॥ १०२ ॥

અજમો, સુંઠ, વાળો, ધાણા, અતવસની કળી, નાગરમોથ, બીલફળ, શાળવણ અને પીઠવણનું ચુર્ણ દરરોજ ૦। તોલાને આસરે ભોજન કીધા પછી ખાવું, એટલે ખાધેલું પાચન થાય.

હરસ, ઝાડા, પેટમાં ચડતા ગોળા ઉપર.

पुनर्ननवा वह्निजवाण पुरवा विश्वाग्नि पथ्या चिर बिल्व बिल्वैः ॥
कृतः कषायः शमयेद शेषा न्दुर्नाम गुल्म ग्रहणी विकारान् ॥ १०३

શાટોડીના મુળ. મરી, કાળો કેરેટો, સુંઠ, ચિત્રકમુળ, હરડે, કરંજની છાલ, બીલફળ: એટલાનો ઉકાળો પીવાથી ફાયદો થશે.

કોઠાની મંદાગ્નિ, કલેજાનો, આમવાયુ, ઝાડા ઉપર.

शुंठि छिन्नरुहा विषाजलधरै रक्तल्यैः कषायः कृतो मंदाग्नौ ग्रहणि गदोपि सततं सामानु बंधेहितः ॥ शुंठि कल्क शृतं घृतंप्रपिबतः प्लीहाम वाता पहं स्याद्वायो स्नुलोमनं ग्रहणिका वेगेनजं गम्यते ॥ १०४ ॥

સુંઠ, અતવસની કળી, ગરોળ, નાગરમોથ; સરખા વજને લઇ ઉકાળો પીવાથી મંદાગ્નિ, ઝાડા, અને આમવાયુનો રોગ જશે.

પેટમાં જમણી બાજુએ કલેજાની કોથલી છે તેને કલેજું કેહેછે, તેના દુઃખાવા ઉપર સુંઠનું ચુર્ણ તોલા ૪ માં સોલ તોલા પાણી ઉકાળવું; પાણી બળતાં ૪ તોલા રેહે એટલે ચાર તોલા ઘી નાખી ફરી ઉકાળવું, ફક્ત ઘી રેહે તે એકેક તોલો પીવાથી રોગ દુરથાય.

સંગ્રહણી, અતિસારનાં ભેદપ્રવાહિકાનો ઝાડો, લોહી ઝાડો, ઝાડા માર્ગે પીડા, હરશ ઉપર.

पाठा विषा कुटज वृक्ष फलत्व गब्द तिक्ता मदार् सज नागर बिल्व चुर्णम् ॥ सक्षौद्र तंडुल जलं ग्रहणी प्रभाव रक्त प्रवाह गुदरु ग्गुदजेषु दद्यात् ॥ १०९ ॥

પહાડમુળ, અતવસની કળી, ઇંદરજવ, કુડાની છાલ, નાગરમોથ, કડું, ધાવડીના ફુલ, આંબાહળદને બકરીના દુધમાં રાંધેલી, સુંઠ, બીલફળ; એટલાનું ચુર્ણ તેને પાઠાદય કેહેછે, તેમાંથી ચુર્ણ બાફેલા ચોખાના ઓશામણ અને મધમાં ડોહીને પીવાથી ઉપલો રોગ દુરથાય.

શરીર પીળુ થવાનો પાંડુરોગ,,તાવ, અતિસારના ઝાડા, અરૂચી, કમળો, સંગ્રહણીના ઝાડા, પેટમાં ચઢતોગોળો, પરમા ઉપર.

तुल्यांशं सकलं किरात कटुका मुस्तेंद्रज त्र्यूषणं भागा श्चंद्रकला मिताः कुटजतो भागद्वयं चित्रकात् ॥चूर्ण रत्न कला मि धंगुडपयो

युक्तंच पांडुज्वरा तिसारा रूचिकामला ग्रहणिका गुल्म प्रमेहा पहम् ॥ १०६ ॥

કરીઆતું. કડુ, નાગરમોથ, ઇંદરજવ, સુંઠ, મરી, પીપર; એટલી જણસ એકેક ભાગ; કુડાની છાલ સોળભાગ; ચીત્રકમુળ બે ભાગ; મેળવી ચુર્ણ કરવું, તેને રત્નકળાખ્ય ચુર્ણ કેહેછે. તેમાંથી ચુર્ણ અને તેથી બમણા વજને ગોળ તથા તેના ચોમણા વજને પાણીમાં ડોહી પીવાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

પેટમાં ચડતો ગોળો, ઝાડા, આમવાયુ, હરશ ઉપર.

अजा जिका हिंगु पटु त्रयाणां क्षार द्वयग्रंथि पटुत्रयाणाम् ॥ चव्या जमोदा मिशि चित्रकाणां चुर्णं समांशं विदधीत धीमान् ॥ १०७॥ कोष्णां वुना कोल रसेन युक्तं तक्रा न्वितं कांजिक मिश्रितंवा ॥ पेपिय मानं सूखदं नृणांस्या द्गुल्मग्रहण्याम गुदां कुरेषु ॥ १०८ ॥

જીરૂ, સેકેલી હીંગ, સિંધાલુણ, સંચળખાર, બીડખાર, જવખાર, સાજીખાર, પિપળીમુળ, સુંઠ, મરી, પીપર, ચવક, અજમો, વરીઆળી, ચિત્રકમુળ; એ સર્વેનું સરખે વજને ચુર્ણ કરી તેમાંથી દર વખતે ૦। તોલાને આસરે ગર્મ પાણી અથવા બોરડીની છાલના ઉકાળામાં, અગર છાસમાં ડોહી પીધાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

બીજો ઉપાય.

क्षार द्वंद्व पटु त्रिक त्रिकटु कैश्चव्याजमोदा नलैः कृष्णा मुलक हिंगु जीरक मिशी भिस्तुल्यै र्विधयं रजः॥ पीतं कोष्ण जले नकोल

पयसा तक्रेण वान्योषधा दक्षु द्रुल्म गुदांकुर ग्रहणि षु प्राय: प्रियं प्रेयासि ॥ १०९ ॥

જવખાર, સાજીખાર, કડવું પંડોલું, પીપર, મરી, સુંઠ, ચવક, અજમો, પીપળીમુળ, સેકેલી હીંગ, જીરૂ, વરીઆળી; એટલાનું ચુર્ણ કરી તેમાંથી ०। તોલા સુધી ગર્મ પાણીમાં, અથવા બારડીની છાસના ઉકાળામાં કે, ગર્મ પડે તો છાસમાં ડોહી પીધાથી ઉપલા રોગ દુરથાય.

કફ વાયુકોપની સંગ્રહણી ઊપર.

द्विक्षार षट् कटु पटु व्रज हिंगु दीप्यै: स्यातसार लुंग वदरे कर सेन युक्त: ॥ श्लेष्मा निल ग्रहणिका सु गुड: प्रशस्तो नक्षत्र मुख्य मुखि दीपन पाचनोलं ॥ ११० ॥

ઓ ચંદ્રમુખી—સાજીખાર, જવખાર, સુંઠ, મરી, પીપર, ચીત્રક, ચવક, પિપલીમુળ, સિંધાલુંણ, સંચલ, બીડખાર, મીઠું, બાગડખાર, હીંગ, અજમો; એટલા ઓષડોનું ચુર્ણને દાડમના કે બીજોરાના રસમાં અથવા બારડીની છાસના ઉકાળામાં ગોળીઓ બાંધવી. તે ખાધાથી કફ અને વાયુનો ઝાડો બંધથઇ ભુખ વધારેછે.

શખ્ત સંગ્રહણીના ઝાડા ઊપર.

चुर्णं चित्रक चव्य श्री विश्व भेषज निर्मितम् ॥ तक्रेण सहितं हंति ग्रहणीं दुख कारिणीम् ॥ १११ ॥

ચિત્રક મુળ, ચવક, બીલફળ, સુંઠનું ચુર્ણ દરરોજ છાસમાં ડોહી પીધાથી શખ્ત દુઃખ દેનાર સંગ્રહણીના ઝાડા થતા બંધ થાયછે.

ઝાડા, પેટના રોગ, ગોળાનો, હરસ, ભુખ બેસીજવાનો, ડાભા પડખાના રોગ ઉપર.

रूच काग्नि मरिचानां चूर्णं तक्रेण सेवितम् ॥ ग्रहण्युदर गुल्मार्शः क्षुन्मांद्य प्लिह नाशनम् ॥ ११२ ॥

સંચલ, ચિત્રકમુળ, મરી; ત્રણેનું ચુર્ણ છાસમાં ડોહળી પીધાથી ઉપલા સર્વે રોગ દુર થાય.

લોહી સાથે આમના સંગ્રહણી ઉપર.

आजं पयो जलधरेंद्र जवाल बिल्व ह्रीवेर मोचरस कल्क युतं विपक्कं ॥ आमानु बंध सहितं रुधिरान्वितंच सद्योनि हंति ग्रहणि ग्रहणी विकारम् ॥ ११३ ॥

નાગરમોથ, ઇંદરજવ, બીલફળ, વાળો, સાવરીનો ગુંદર; ની ચટણી વાટી તેથી આઠગણું બકરીનું દુધ. તેથી ચોગણું પાણી મેળવી રાંધવું. પાણી બાલીને દુધ પીધાથી રોગ દુર થાય.

કાસ શ્વાસ ચિકીત્સા—ખાંસી અને દમ ઉપર.

अतः परं कोमल वाणि कास श्वास प्रतीकार मुदीरयाम : ॥ निहांति कासं गुरू पंचमुली कृतः कषायः श्चपला सहायः ॥ ११४ ॥

ઓ મધુર ભાષણી—લઘુ પંચમુળમાં રીંગણીમુળ, ડોરલીમુળ, શાળવણ, પીઠવણ, ગોખરૂનો ઉકાળો કરી તેમાં પીપરનું ચુર્ણ નાખી પીધાથી રોગ જશે.

બીજો ઉપાય.

घन विश्व शिवा गुडजा गुटिका त्रिदिनं वदनांवुज मध्यधृता ॥
हराति श्वसनं कसनं ललने ललने वाहि मंद्दयोप गता ॥ ११५ ॥

નાગરમોથ, સુંઠ. હરડે; એટલા ઓષડોનું ચુર્ણ કરી તેથી બેવડો ગોળ મેળવી બોરના ઠલીઆ જેટલી ગોળી કરવી. તેમાંથી એક મોહમાં રાખેથી ત્રણ દીવસે ફાયદો થાય.

ત્રીજો ઉપાય.

आजस्य मूत्रस्य शतंपलानां शतं पलानांच कलि द्रुमस्य ॥
पक्कं समध्वा शुनिहंति कासं श्वासंच तद्वत सबलं बलासं ॥११६॥

બકરીનું મુત્ર ૪૦૦ તોલા, બેહેડાનું ચુર્ણ ૪૦૦ તોલા મેળવી રાંધવું. મુત્ર બળીને પાક થાય તેમાંથી ત્રણદિવસ ખાવાથી ઉપલો રોગજાયછે.

ખાંશી, હરશ, તાવ, સળકમ, ગોળો, ક્ષય ઉપર.

आर्द्रा दर्ध तुला गुडा दपि तथा हम्रंच कुस्तुंबरी ॥ दीप्या योज रण त्रिजात जलदा देत त्पदेयुक्तितः ॥ लेहो रत्न कले तत्रैव कथितः प्राण प्रिया यामया कासार्शोज्वर पीनस श्वय शुरुक गुल्म क्षय ध्वंसन ॥ ११७ ॥

આદુ અને ગોળ બસો બસો તોલા; ધાણા, અજમો, લોહ. ભસ્મ, જીરૂં, તજ, જાવંત્રી, એલચી, નાગરમોથ; એ નવ જણસો બબે તોલા લઇ સર્વેથી ચોમણા વજને પાણી નાખી ઉકાળવું પાણી બળવાથી પાક થશે. તેમાંથી દરરોજ ખાવું. આ રત્નકળાવંતી,

તું મને પ્રાણથી વધારે પ્રિયછે, માટે આ આર્દ્રકાવલેહપાક તને હું બતાવું છઉં તેથી ઉપલા રોગનો જરૂર નાશ થાયછે.

ખાંશી, દમ ઉપર.

रास्ना बला पद्मक देवदारु फलत्रिक त्र्यूषण वेल्लचूर्ण ॥ चिंतामणिः क्षौद्रयुतो पपन्नः श्वासांश्च कासांश्च निराकरोति ॥ ११८ ॥

ચિંતામણી ચુરણમાં રાસ્ના, ચિકણામુળ, પદ્મકાષ્ટ, દેવદાર, હરડે, બેહડા, આંમળા, સુંઠ, મરી, પીપર, વાવડિંગ; એટલાનું ચુરણ મધ અને ઘીમાં કાલવીને ચાટવાથી ફાયદો થાયછે.

શખ્ત દમ ઉપર.

वासा हरिद्रा धनिका गुडूची भार्गी कणा नागर रिंगणीनाम् ॥ क्काथेन मारीच रजोन्वितेन श्वासः क्षयं यातिन कस्यपुंसः ॥११९॥

અડુંલસો, હલદ, ધાણા, ગુળવેલ, ભારંગમુળ, પીપર, સુંઠ, રીંગણીમુળ; એટલા ઓષડોનો ઉકાળો કરી તેમાં મરીનું ચુરણ ત્રણવાલ મેળવીને પીવાથી સર્વેનો દમ બેસશે.

એક પહોરમાં ખાંશી બંધ થશે,

तुल्या लवंग मरिचा क्षफल त्वचः स्युः सर्वैः समोनि गदितः खदिरस्य सारः ॥ बब्बुल वल्कल कषाय जुषं च तुर्णा लसा न्निहंति वटिका घटिकाष्टकांतेः ॥ १२० ॥

લવંગાદિ ગુટિકામાં લવંગ, મરી, બેહેડા; એટલા ઓષડોનું ચુરણ સરખે ભાગે કરી, તેને ખેર અને બાવળની છાલના ઉકાળાના સાત પુટ આપી સુકવવું. છેલ્લો પુટ આપી વટાણા જેટલી ગોળીઓ બાંધી મોહમાં એકેક રાખી રસ ગળવાથી ખાંસી તુરત બંધ થશે.

સલકમ, આંખના રોગ, કાંતિનાશ, હુઈઆનો રોગ, ઝાડા, ભુખ બેસીજવાનો રોગ, ખાંસી, દમ ઉપર

वातं निर्दलय न्कफं कवलय न्नुन्मूल यन्पीनसं दृष्टिं निर्मलय न्प्रभां प्रबलय न्हद्रोग मुत्सारयन् ॥ निःशेषं जठरा मयं प्रशम यन्नुदिपय न्पावकं कास श्वास निरासमा धनमसौ विश्वा कषायः स्मृत : ॥ १२१ ॥

ઓ સુંદરી—સુંઠનો ઉકાળો પીધાથી વાયુ, કફ, ઇત્યાદી ઉપલા રોગ દુર થાયછે.

ઉપલા રોગ વિશે બીજે ઉપાય.

रूपं कीदृक् कमल वदने नुःपुंसां गिरे स्यात्संबुद्धिःका मधुर वचने काग्नि बीजस्य पष्टि ॥ कस्यक्वाथः श्वसन शमनो वल्मे नोति पृष्टा विद्वद्वंद्या द्रुतम वदत्सोत्तरं नागरस्य ॥ १२२ ॥

ઓ કમળવદને—સુંઠનો ઉકાળો પીધાથી રૂપ અને શબ્દોનું સંબોધન કેહેવું થાય ? ખુબસુરત સરખું રૂપ, સંબુદ્ધિ, મધુર ભાષણ થાય, કેમકે તેમાં અંતર્લાપીકા ગુણછે.

ખાંસી, દમ ઉપર.

कट् तैलेन संयुक्तो गुडायावन्न सेवितः ॥ तावन्न श्यति किं श्वासः पीयूष मधुराधरे ॥ १२३ ॥

એ પીયુષ મધુરાધરે—જ્યાંસુધી રાઇ, તલનું તેલ અને ગોળ સરખા વજને મેળવીને ચાટયું નથી ત્યાંહસુધી શ્વાસ જાય કે સું ?

બીજો ઉપાય.

सेवितं मधु खंडाभ्यां चूर्णं मरिच जंयादि ॥
किमर्थं क्रियतोचिंता श्वास कास पराजितैः ॥ १२४ ॥

મરીનું ચુરણ, મધ, ખડી શાકરનો ભુકો; એ ત્રણે સરખા વજને મેળવીને ખાધાથી દમના દુઃખે કંટાળેલા માણસે રોગ ન જવાની ધાસ્તી સ્યા માટે રાખવી.

તીજો ઉપાય.

अयि रत्नकले नील नलिन च्छदने क्षणे ॥
सिंही कषायः सकणः कासग्रासकरः क्षणात् ॥ १२५ ॥

એ રત્નકળા—ડોરલીના ઉકાળામાં પીપરનું ચુરણ મેળવી પીધાથી એક પળમાં ખાંસી દુર થાયછે.

ચોથો ઉપાય.

पिप्पली पिप्पलीमूल बिभितक महौषधैः ॥
मधुना सवितैः कासः प्रशाम्याति कतूहलात् ॥ १२६ ॥

પીપર, પીપરીમુળ, બેહેડા, સુંઠ; એ સર્વેનું ચુરણ મધમાં ચાટવાથી સેહેજે ખાંસી દુર થાય.

પાંચમો ઉપાય.

रावणस्य सुतो हन्या न्मुख वारीज धारित: ॥
श्वासनं कसनं वापि तमिवा निल नंदन: ॥ १२७॥

ઓ સુંદરી—જેમ હરમાને અક્ષ નામે રાવણનો છોકરો મારયો તેમ અક્ષ નામે બેહેડું મોહમાં રાખી તેનો રસ ગળવાથી ફાયદો થાયછે.

છઠ્ઠો ઉપાય.

अयि प्राण प्रिये जातिफल लोहित लोचने ॥
शुंठी भार्ङ्गी कृत: क्काथ: श्वास त्रासाय पाययेत् ॥ १२८ ॥

ઓ પ્રાણ પ્રિયે— સુંઠ, ભારંગમુળનો ઉકાળો પીવો.

સાતમો ઉપાય.

अस्ति प्राणपते मम प्रियतमा कंदर्प लीला सखी कास क्लेशवशा दतीव कृशतां प्राप्तास्ति सासांप्रतम् ॥ तस्या स्त्वं कथयो पचार मधुना क्षौद्रानवितं दीयतं विश्वग्रांथि कणा कलिद्रुमभवं चुर्ण चकोर क्षणे ॥ १२९ ॥

ઓ પ્રાણપત્તી-મહારી એક કંદર્પળીળા નામે બહેનપણી ખાંશીથી બેજાર થઇ તવાઇ ગઇછે, માટે કોઇ ઉપાય કહો. લોલિંબરાજે કહયું ઓ ચકોર નેણા વાળી સુંઠ, પીપળીમુળ, બેહેડાનું ચુરણ કરી મધમાં ચટાડ એટલે તરત બેસશે.

આઠમો ઉપાય.

संयुक्तं गुड सर्पिर्भ्यां चुर्णं त्रिकटु संभवम् ॥
निहंति तरसा कासां स्वासानिव सतांहरिः ॥ १३० ॥

સુંઠ, મરી, પીપરનું ચુરણ ગોળ અને ઘી મેળવી ચાટવાથી ફાયદો થાય; જેમ ભગતોનું દુઃખ માયાળુ ઇશ્વર હરેછે તેમ.

નવમો ઉપાય.

एक एवार्द्र करसः समधुः श्वासकासजित् ॥
रति वल्लभ चांपेय चापचारू कलेवरे ॥ १३१ ॥

ઓ સુંદરી—આદાનો રસ અને મધ મેળવી ચાટવું.

દશમો ઉપાય.

शृंगवेर रसो येन मधुना सहसेवितः ॥
श्वास कास भयंतस्य नकादाचि त्कृशोदरि ॥ १३२ ॥

આદાના રસમાં મધની ચાશણી કરી ચાટવાથી જડમુળથી ખાંશી કે દમ જાય અને ભુખ લાગેછે.

અગીયારમો ઉપાય.

पुलो मजा वल्लभ सुनु पत्नी तातात्मभू शेखर वाहनस्य ॥
सौंदर्य दरी कृत रामरामे कषाय कःकास समीर सर्पः ॥ १३३ ॥

ઓ સુંદરી—પુલોમજા એટલે ઇંદ્રાણીનો ધણીઇંદ્ર તેનો છોકરો ઉપેંદ્ર તેની બેરી લક્ષ્મી તેનો બાપ સમુદર તેનો છોકરો ચંદ્ર જેના મસ્તકે સોભેછે તે મહાદેવ તેનું વાહન (વૃષ) નામે અડુંશાનો ઉકાળો પીધાથી જેમ સર્પ વાયુ ભખેછે તેમ ખાંશીનો નાશ થાયછે.

બારમો ઉપાય.

अयि तालफल स्तनि रत्न कलेवृष वारि पिबे न्मधु मत्कसने ॥
नवदामि कदापि वुधाधिपते रिदमौषध मौषाधि नाथमुखि॥ १३४॥

એ રત્નકળા—ખાંસી અને દમ ઉપર અડુંશાનો ઉકાળો અથવા તેનો અંગરસ પીવો. એ ચંદ્રમુખી એ ઓષડ ઇંદ્રાદિકને પણ કેહેનાર નહતો.

તેરમો ઊપાય.

फलत्रय छिन्न रूहाहुता श रास्ना कामिध्वांसि कटु त्रयाणाम् ॥
चुर्णं समांशं सितया समेतं कासं जयेन्नात्र विचारणीयम् ॥१३५॥

હરડે, બેહડા, આંમળા, ગુળવેલ, ચીત્રકમુળ. રાસ્ના, વાવડીંગ, સુંઠ, પીપર, પીપળીમુળ; એટલાનું ચુરણ સરખે વજને કરવું, તેમાંથી થોડુંક ચુરણ અને તેથી બમણી શાકર મેળવી ખાધાથી જરૂર ફાયદો થશે.

આમવાયુ ચિકિતશા. ઝાડા તથા શુળ રોગ ઊપર.

दशमूल कषाय मिश्रि जंवाललन विश्व कषाय मिश्रितंवा ॥
प्रपिबे त्कटि कुक्षि बस्तिशूले घ्रुवमेरंड ऽजमेक मेवतैलम् ॥१३६ ॥

એ લલના—સાળવણ, પીઠવણ. રીંગણીમુળ, ડોરલીમુળ, ગોખરૂમુળ, બીલમુળ, ટાકલીમુળ, ટેટુંમુળ, શીવણીમુળ, પાડલીમુળ; એવી રીતે દશ મુળોના અથવા સુંઠના ઉકાળામાં એરંડયું તેલ મેળવી પીધાથી પાસળા ઇત્યાદી જગાએ થતો શુળાદિ રોગ દૂર થાય.

બીજો ઉપાય.

रास्ना मृता नागर देवदारू पंचाधि युग्मेंद्र यवैः कषायः ॥
रूबुक तैलेन समन्वितोयं भेत्ताभवेद्दाम समीरणस्य ॥ १३७ ॥

રાસના, ગરોળ, સુંઠ, દેવદાર, ઇંદરજવ, અને ઉપર લખેલા દશ મુળના ઉકાળામાં એરંડયું તેલ મેળવી પીધાથી ઉપલો રોગ દુર થશે.

તિજો ઉપાય.

विलासिनी विलासेन विलासी हृदयं यथा ॥
तथा गुडूची विश्वेन हरे दाम समीरणम् ॥ १३८ ॥

એ વિલાસની—સ્ત્રીના વિલાસે જેમ વિલાસી પુરૂષોના મનનું હરણ થાયછે; તેમજ ગુળવેલ અને સુંઠનો ઉકાળો રોગ હરેછે.

नेत्र रोग चिकितसा. આંખના લોહીવિકાર ઉપર,

सम्य क्विन्नाश्छ गणजरसे काननोत्थाः कुलित्थाश्चैले लब्धा परिहृत तुषाःप्रोढ सीमंतिनीभिः ॥ सूक्ष्मं पिष्टाः पटुरस निशा चुर्ण-पुर्णाः क्षपायां चक्षुर्लिप्ता रूधिर विकार्तिं संहरंति त्र्यहेण ॥ १३९ ॥

કુલિત્થાકે રાન કુલગે અથવા કુલથાની પોટલી કપડામાં બાંધી બકરીના મુતમાં રાંધવી. તે પછી ઝીણી વાટી તેમાં સિંધાળુણ, ખોળ, અને હળદનું ચુરણ મેળવી રાતના આંખો ઉપર ત્રણ દિવસ લેપ કરેથી ફાયદો થશે.

બીજો ઉપાય.

लोलिंबराज कविनाव नितावतंस शिग्रोरमुष्य कथितोस्ति किमूपयोगः ॥ एतस्य पल्लव रसात्समधोः किमन्यत् दृग्व्याधि मात्र हरणे महिला ग्रगण्ये ॥ १४० ॥

એક બૈરીએ પોતાની બહેનપણીને પુછયું કે એ બેહેન—લોલિંબરાજ કવીએ શેકટાનો ઉપાય શું બતાવ્યોછે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે એ મહિલાગ્ર ગણ્યે તેના પાળાના રસમાં મધ મેળવી આંખમાં અંજન કરેથી સર્વે રોગ દુર થાયછે. બીજો ઉપયોગ નથી.

તિજો ઉપાય.

जयति मारू त पित्तकफैः कृतांबह धामापि लोचनयो र्व्यथाम् ॥ नयनयो र्विहितो मधुना न्वितेबहल पल्लव पल्लवजोरसः ॥१४१॥

અગાઉ કહેલા શ્લોકની રીતે શેકટાના પાળાના રસમાં મધ મેળવી આંખમાં નાખવાથી વાયુ, પીત અને કફના સર્વે રોગ દુર થાય.

ચોથો ઉપાય.

कुवलय नयने ऽर्जुनं कफोब्धेः सहसि तया शुनिशचरी करोति ॥ प्रियकर मिव कामिनी न वोढा लघु कुचशालि निवक्षसि प्रत्युक्तम् ॥ १४२ ॥

એ કમળનયેને—સમુદ્રફીણ અને ખડીશાકર બેહુંને ઝીણું ખલીને આંજવાથી ફુલાં ઇત્યાદિ આંખના રોગ દુર થાય.

રાત આંધલાનો ઊપાય.

निराकरोति नक्तांध्यं गोश कृत्सहिताकणा ॥
रमणी रमणस्येव बलं भूकृत्वा पुनःपुनः ॥ १४३ ॥

ગાયના છાણનો રસ ગાળીને તેમાં પીપર ઘસવી તેનું અંજન કરેથી રાતઆંધલાનો રોગ દુર થાય.

આંખમાં ફુલાં પડવાનો ઊપાય.

श्यामे श्यामे प्रिय श्यामे श्यामा बोधित मानसे ॥
शूक्लं शमयाति क्षिप्रं माक्षिको माक्षिकान्वितः ॥ १४४ ॥

એ શ્યામા— સોનામુખી નામે ઉપધાતુ છે તે મધમાં ઘસીને અંજન કરેથી ફુલાં દુર થાય.

આંખોના સર્વે રોગ ઊપર.

इति निगदित मार्यैः सेव्यमाना विधत्ते निशि समधु घृताढया दृग्विकाराप कर्षम् ॥ अपिनभवाति मुग्धे ते स्वसाहो किमग्र्या अंनय तिवाति कस्मा द्वैपरीत्यं परंतु ॥ १४५ ॥

ચકારાદિકોએ કહેલું છે કે હરડા, બેહેડા અને આંમળાનું ચુરણ મધ તથા ઘીમાં મેળવી રાતના ચાટવાથી આંખોના રોગ દુરથાય.

કમળો અને પાંડુ રોગનો ઊપાય.

त्रिफला वृष भूनिंब तिक्ता दार्व्य मृता कृतः ॥
क्काथो मधु समायुक्तः कामला पांडुरोग जित ॥ १४६ ॥

હરડા, બેહેડા, આંમળા, અડુંશાના પાંત્રા, કરીઆતું, કડું, દારૂ હલદ, ગરોળના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી રોગ દુર થાય.

કમળાનો ઉપાય.

देवदाली फलरसो नस्यतो हंति कामलां ॥
संदेहो नात्र स पल्लनीलोत्पल विलोचने ॥ १४७ ॥

દેવડાંગરીના ફળ એટલે ચણોઠીનો રસ નાકમાં નાખવાથી પીળો કફ વહીને ઉપલો રોગ જરૂર દુર થાય.

બીજો ઉપાય.

गिरिमृद्धा त्रिरात्रिणा मंजनं कामलापहं ॥
इदं यदि भवेन्मिथ्या शपथस्तूत वांगने ॥ १४८ ॥

ફટકી અથવા સોનાગેરૂ, આંમળું, હળદનો ગાંઠીઓ: એટલાને પાણીમાં ઘસી અંજન કરેથી તેનો ગુણ વ્યરથ કદાપી જાય નહીં.

તિજો ઉપાય.

अये मनोज्ञ कुंडले स्फुरन्मुखेंदु मंडले ॥
गवां पयः सनागरं प्रिये निहंति कामलाम् ॥ १४९ ॥

ઓ પ્રિયે—ગાયના દુધમાં સુંઠ કે આંમળાનુ ચુરણ મેળવી પીધાથી ઉપલો રોગ દુર થાય.

स्त्रीरोग चिकितसा.

બેશીને પિશાબની જગાએ થતા શુળ ઉપર.

पिचु मंद रसेन मिश्रितैः पिचु मंदानिल शत्रुबीजकैः ॥
घटिता वटिका भगांतरे भगशूलस्य शमाय धारयेत् ॥ १५० ॥

કડવા લિંબડાના ફળ અને એરંડી બેહુંને લિંબડાના રસમાં વાટી લિંબુ જેટલી ગોળી કરી પિશાબની જગામાં રાખવાથી શુળ દુર થાય.

બીજો ઉપાય.

तरूण्युत्तरणी मूलं छागी सर्पि समन्वितम् ॥

शीव शस्त्राभिधां बाधां योनिस्थां हंति सत्वरम् ॥ १५१ ॥

એ તરૂણી—ઇંદ્રાવણીના મુળ બકરીના ઘીમાં ઘસીને પિશાબની જગામાહિંથી લેપ કરે તો શુળાનો રોગ દુર થાય.

બૈરીનું દુધ વાતાદિક રોગે બગડવાથી ઉપાય.

गोपि वृकी दारू किरात मूर्वा तिक्ता मृता विश्व घनेंद्र जानाम् ॥

क्काथोय मुक्तो मृगलोचनानां दुष्टस्य दुग्धस्य विशोधनाय ॥१५२॥

ઉપળસુળીને શેંબવેળ પણ કહેછે તે, પહાડમુળ, દેવદાર, કરીયાતું, તજ, કડું, ગરોળ, સુંઠ, નાગરમોથ, ઇંદરજવ; એટલા ઓષડોનો ઉકાળો પીવાથી ધાવણાનું દુધ શુદ્ધ થાયછે.

બૈરીને પીશાબમાં જતી ધાત અથવા ધુપાણીના રોગ ઊપર.

कटं कटेरी रजसाब्द वासा भुनिंब मल्ली तिलजः कषायः॥

क्षौद्रान्वित श्वंचल लोचनानां नाना विधानि प्रदराणि हन्यात्॥ १५३

દારૂ હલદ, રસાંજન એટલે દારૂ હળદને બકરીના દુધમાં રાંધેલું, નાગરમોથ, અડુંશાના પાંત્રા, કરીઆતું, ભીલામો અથવા ચિત્રક,

લસ; એટલા ઓષડોનો ઉકાળો કરી પીધાથી લાલ અથવા સફેદ ધુપણી અનેક પ્રકારે હોય તો દુર થાય.

બીજો ઉપાય.

कुलव यदल नेत्रे तंदुलि यस्यमूलं रस जमपिसमांशं भेषज द्वंद्व मेतत ॥ हिम करमुखि युक्तं तंदुलां भोमधुभ्यां प्रदर दर मुदीर्णं सुंदरीणां निहांति ॥ १९४ ॥

ઓ ચંદ્રમુખી—તાદળજાની ભાજીના મુળ, રસાંજન એટલે દારૂહલદનું ચુરણ બકરીના દુધમાં રાંધેલું, બેહું સરખે ભાગે ભાતના ઓશામણમાં ઘસી મધ મેળવી પીધાથી ધુપણીનો રોગ દુરથાય.

તીજો ઉપાય.

अयि सरोरूह सोदर लोचने रसज तंदुल कांघ्री भवं रजः ॥ समधु तंदुल वारिनि वारये न्मृगदृशां प्रदरं प्रदरं द्रुतम् ॥ १९५॥

ઓ પ્રિયે, ઓ સરોરૂહ સોદરલોચની—ભાતનું ઓશામણ અને મધ મેળવી પીધાથી દશ તરેહની ધુપણી દુર થાય.

બેરીનો અટકાવ છુટવા અને ગર્ભ
પાડવાનો ઉપાય.

मूलं गवाक्ष्याः स्मर मंदिरस्थं पुष्पावरोधस्य वधं करोति ॥ अभर्तृकाणां व्यभिचारिणिनां योगो यमेव द्रुत गर्भपाते ॥ १९६ ॥

કડવા ઇંદ્રાવનનું મુળ પિશાબની જગામાં રાખે તો જે બૈરીનો અટકાવ બંધ થયો હોય તે છુટી દર મહિને અટકાય; પણ ધણી વગરની કે કસબણ રાખેતો તેને ગર્ભ નબંધાતાં સેહલાઇથી પડે.

બૈરીઓને સેહેલાઈથી જણવા માટે અને ગર્ભવાનને થતી ઉલટી બંધ થવાનો ઉપાય.

मध्वा ज्ययष्टीं मधुलुंग मूलं निपीयसूते सुमुखी सूतेन ॥

सतंदुलाभः सितधान्य कल्क पाना द्वमिर्गच्छति गर्भिणीनां॥१९७॥

મધ, ઘી, જેઠીમધ, બીજોરાનું મુળ; એટલાનું ચુરણ એકઠું મેળવીને ચટાડવું, એટલે ગર્ભવાન સ્ત્રિ સુખેથી બાળકનો જન્મ આપે. ગર્ભવાન બૈરીને ઉલટી થતી હોય તો ધાણા અને ખડીશાકરનું ચુરણ ભાતના ઓશામણમાં મેળવી પીધાથી ઉલટી બંધ થશે.

ગર્ભવાન, જણેલીને કે બાળકને લોહી પડતું હોય, તથા આમાતિસારના ઝાડા, કે ઊલટી, તાવ, ખાંશી ઊપર.

अह्लाब्दां बुद्ध याल्व मृत विषबल्ला रेणुदु स्पर्श शीतं गर्भिण्याः सूतिकाया अपि रुधिर रुगामातिसार ज्वरघ्नं ॥ मुस्ता शृंगी विषाणां प्रशमयति रजः सेवितं क्षौद्र युक्तं बालानां वांति कास ज्वर माति विषजं क्षौद्र युक्तं रजोवा ॥ १९८ ॥

ધાણા, નાગરમોથ, સફેદ વાળો, કાળો વાળો, કુહવાડીઓ, ગરોળ, અતલસની કળી, ચીકણામુળ, પીત્તપાપડો, ધમાસો; એટલાં ઓપડો કુટીને રાતના ભીજવીમુકવાં, સહવારે ચોળી મસળીને વસ્ત્રગાળ કરી તેનું પાણી પીધાથી ગર્ભવાન તથા જણેલાને પડતું લોહી તથા આમાતિશારના ઝાડા, તાવ દુર થશે.

નાગરમોથ, કાકડશીંગી, અતલસની કળી; એ ત્રણેનું ચુરણ મધમાં મેળવી બાળકને ચટાડવાથી ઉલટી, ખાંશી, તાવ દુર થાય; અગર અતિવિષનું ચુરણ મધમાં ચટાડવાથી ફાયદો થાય.

બાળકોને અતિશારના ઝાડા ઉપર.

कुमारातिसारे कषायः समंगामदा सारिवा लोध्र जक्षौद्र युक्तः ॥

मदा बिल्व लोध्रेभ कृष्णां बुजो वा कषाया वलेहौ तथा क्षौद्र युक्तौ ॥ १५९ ॥

લાજાળુ, ધાવડીના ફુલ, ઉપળેઠ કે કાવળી, લોધ્રર; એ ચાર જણસો ૦।-૦। તોલો લઇ ઉકાળો કરી તેમાં મધ મેળવી પીવો. તથા ધાવડીના ફુલ, બીલફળ, લોધર, ગજપીપર, વાળો; એટલાનું ચુરણ અથવા ઉકાળો કરી તેમાં મધ મેળવી પીવું.

બાળકોને તાવ, ઝાડા, આફુણ, ખાંશી, ઉલટી ઉપર.

कृष्णा रूणा मुस्तक शृंगिकाणां तुल्येन चुर्णेन समाक्षिकेण ॥

ज्वरातिसारः प्रशमं प्रयातिस श्वास कासः सवामिः शिशूनां ॥ १६०

પીપર, મજીઠ, નાગરમોથ, કાંકડશીંગી; ચારેનું ચુરણ મધમાં ચાટવું.

વધારે ઉપાયો.

विद्वल्लाभ लोलिंबनृपते वाग्विलीशतः ॥

न तृप्ति मयि गच्छामि पुनः किंचि न्निरूपय ॥ १६१ ॥

વિદ્વચ્છ્રેષ્ટ લોલિંબરાજ આપણી દુર્લભવાણી સાંભળી હું અભણાની તૃપ્તિ નથઇ માટે વધારે ઉપાય બતાવો.

ક્ષય રોગ ઊપર.

क्षयोत्पत्ति विनाशाय सिंहास्य: सेव्यतां सदा ॥
बहुनामस्य विश्वासो जात: कमल लोचने ॥ १६२ ॥

એ। કમળ નેત્રે—ક્ષય રોગનો જોર ભાંગવાને અડુશાનું સેવન ઉકાળા અથવા અગરસે ઘણા દીવસ સુધી કરવું. તેનો અનુંભવ ઘણાઓએ મેળવી નિરોગી થયાછે. જેમ દલિદ્ર આવ્યાથી નૃસિંહનું સેવન હમેશા કરેછે તેમ.

બીજા ઉપાય.

अयि सुंदरि सुंदराननं रुचिरायां गत रंगलोचनै ॥
नवनीत मधू पलाशना दुडुराजस्य भवे त्क्षयक्षय: ॥ १६३ ॥

એ। સુંદરી—માખણ, મધ, ખડીશાકરનું ચુરણ મેળવીને ચાટવાથી ચંદ્રમાંનો પણ ક્ષય જશે! ત્યારે માણસોનો જામ્ય તેમાં શું સંધેહ તે વિશે (નવનીતમધો: પળાશાનાત્) શ્લોકો લખેલાછે. તેનો અરથ માખણ, મધ અને માંસ લખેલુંછે; પણ માંસ કાચું નખવાય માટે રાંધેલું માંસ અથવા તેના ઉકાળામાં મેળવીને પીવું.

નાશુર ઇત્યાદી વિંધોના રોગ ઊપર

अयि कोमल कुंतला जलौ विलसन्मालति कामनो हरे ॥
त्रिफला जनित: कषायक: सहितो गुग्गुलुना व्रण जयेत् ॥ १६४ ॥

હરડા બેહેડા, આંમળાના ઉકાળામાં શુધ્ધ કરેલો ગુગળ મેળવી પીધાથી, નાસુર ભગંદરના સર્વે રોગ દુર થાય.

અતિશી જાડા માણસ થવાના મેદો રોગ ઊપર.

मदरज्वर कारिना मधेये रसिके रत्न कले प्रभातकाले ॥
शिशिरांबु पिबन्मधुप युक्तं गणनाथोपि भवेत्किलास्थि शेष॥१६५॥

ઓ રસિકા—સહવારે શિતળ પાણીમાં મધ મેળવીને દરરોજ પીધાથી મેદોરોગે માણસ જાડો થયો હોય તો પાતળો થાય.

કર્મના જીવડાનો કૃમિ રોગ ઊપર.

त्रिकटु त्रिफला कलिंग निंब त्रिवृदु ग्राख दिरोद्भवः कषाय ॥
पशु मूत्र समन्वितो निपितः कृमि कोटी रपिहंति हंतवेगात॥१६६॥

મરી, સુંઠ, પીપર, હરડા, બેહેડા, આંમળા, ઇંદરજવ, કડવા લિંબડાની છાલ, તેડ અથવા વાવડીંગ, ઘોડાવજ, ખેરની છાલ; એટલાના ઉકાળામાં ગાયનું મુત્ર મેળવી પીધાથી શરીર કે કોઠામાં થતા કર્મના જીવડાનો રોગ દુર થાય.

મોહડું પાકવા ઊપર.

जाति प्रवाल त्रिफलाय वास दारू त्रियामा मृत गोस्तनीनाम् ॥
कषायकः क्षौद्र युतो निहंति मुख स्य पाके मुख पंकजस्य॥१६७॥

જાઇના પાત્રાં, હરડે, બેહેડા, આંમળા, ધમાસો, દારૂહળદ, ગરોળ, કાળી દરાખ; એટલા ઓષડોના ઉકાળામાં મધ મેળવી કોગળા કરેથી મોહડામાં ફોડકા આવી પાકવાનો રોગ દુર થાય.

પરમા ઊપર.

स्फुरत्सूदरो दार मंदार दाम प्रकामा भिराम स्तन द्वंद्वमध्ये ॥

हरिद्रा रजो माक्षिकाभ्यां विमिश्रः शिवायाः कषायः प्रमेहा पहारि ॥ १६८ ॥

આંમળાના ઉકાળામાં હલદનું ચુરણ અને મધ મેળવીને પીધાથી પરમો દુર થાય.

બીજો ઉપાય.

पउम वण्णमणोज्ज विलोअणे सइति सहा मणमोहण जोधणे ॥
जय इमेह गणं अमु आरसो महुजुओध हरी हरिणं प्रियेः ॥
पद्मवर्ण मनोज्ञ विलोचने शासि सिद्ध मनमोहन यौवने ॥
जयति मेहगणं अमृता रसो मधुयुत इव हरि हरिणं प्रिये॥ १६९॥

ઓ પ્રિયે—ગરોળના રસમાં મધ મેળવીને પીધાથી જેમ સિંહ હરણને નાશ કરેછે તેમજ પરમાનો નાશ થાયછે.

તિજો ઉપાય.

समधु च्छिन्ना स्वरसो नानामेह निवारणम् ॥
वदंति भिषजाः सर्वे शर बिंदु निभानने ॥ १७० ॥

ઓ સુભાનના—ગરોળના અંગ રસમાં મધ મેળવી પીવું, કેમકે તે શર્વેશ્વરનું બીંદુ છે.

શરીર સડાના મોટા વાતપિત્ત રોગ ઉપર.

रतिकेलि कला कुशले विलस द्रूलये मलयेन समान कुचे ॥
अमृता व्रततीस्त्रु तैलवती दलये दानिलास्र मुदारतरम् ॥ १७१॥

ગરોળના અંગ રસમાં એરંડયું તેલ મેળવી દરરોજ પીધાથી ગમેતેટલો દુઃખદાયેક રોગ હશે તોપણ દૂર થશે.

બીજો ઉપાય.

मधुत्थारूणा गोपिका देवधूपैः शृतं वात रक्ता पहं पिंड तैलं ॥ कषायः सहैरंड तैलेन पीत स्तथैरंड सिंहास्य वत्सादनीनाम्॥१७२॥

મહુવડાના ઝાડ ઉપરનું મીણ, મજીઠ, ઉપળસુળી અને રાળ; એટલા ઓષડોનું ચુરણ તેલમાં રાંધીને મલમ કરવો; તેમાંથી દરરોજ મરદન કરેથી સડતું શરીર અટકી ચામડી સુહવાળી થાય. એરંડમુળ, અડુંશો, ગરોળ; એ ત્રણેનો ઉકાળો કરી તેમાં એરંડયું તેલ મેળવી દરરોજ પીધાથી ઉપલો રોગ દૂરથશે.

તૃષા, શોષ અને ત્રણે રોગની ઉલટી ઉપર.

ह्नलाजाब्द वट प्ररोह मधुकै र्मध्वन्विते कल्पितां प्युग्रामाशु तृषं भृशं प्रशमये दास्यांतर स्थावटी ॥ एला लाज लवंग नागचपला स्त्री कोल मज्जांबुद श्रीखंडं मधुखंड युक् प्रशमये द्वांतिं त्रिदोषो-द्भवाम ॥ १७३ ॥

કુલીનજન, ભાતની ધાણી, નાગરમોથ, વડની જટાના કુમળા અંકુર, જેઠીમધ; એટલી જણસોનું ચુરણ કરી તેની ગોળીઓ મધમાં બાંધવી. તેમાંથી એક બે મોહમાં રાખી રસ ગળવો. એલચી, ભાતની ધાણી, લવંગ, નાગકેશર, પીપર, ઘઉલા, બોરના ઠળીઆનો મગજ, નાગરમોથ, લાલ ચંદન સર્વેનું ચુરણ કરી તેમાં મધ, ખડી શાકર મેળવીને ચાટવાથી ઉપલા રોગ દૂર થશે.

મોરચીના રોગ ઉપર.

लशुन जीरक गंधक सैंधव त्रिकटु रामठ चुर्णमिदं शुभम॥
सपदि निंबुरसेन विषूचिकां हराति भोराति भोग विचक्षणे ॥ १७४ ॥

લશણુ, જીરૂ, શુદ્ધ કરેલો ગંધક, સિંધાલુણ, સુંઠ, મરી, પીપર, સેકેલી હિંગ; એટલા ઓષડોનું ચુરણ ખલીને ગોળી બાંધવી તે લીંબુના રસમાં મેળવીને ચાટવાથી ઝાડા, ઉલટી તથા પેટનો દુઃખાવો શુળા ઇત્યાદિ તરત બંધ થશે.

શરીર બળતરા ઊપર.

रमा रम्या कारे चतुर वचने चारुचि कुरे विमूल्या लंकारे करतल लसन्नील नलिने ॥ निदाघः संजात स्तव किमुसरोजन्म कदलीदलेः क्लृप्त तल्पे स्वपिषि यदि साहित्य निपुणे ॥ १७५॥

એ રત્નકળા—તારા શરીરે બળતરા થાય ત્યારે કમળના અથવા કદલીના પાંત્રાની પથારી ઉપર સુશેતો શાંતી થશે.

ખરજના ફોડકાનો ઊપાય.

रस द्विजीर द्विनिशा मरीच सिंदूर दैत्येंद्र मनःशिलानाम् ॥
चूर्णी कृतानां घृत मिश्रितानां त्रिभिः प्रलेपै रपयाति पामा ॥१७६॥

પારો, જીરૂ, કાળીજીરી, હળદ, આંબાહળદ, મરી, સિંદુર, ગંધક, મનશીળ; તેનો મલમ કરવા પારો અને ગંધક ખલીને કજળી કરવી, તેમાં ઉપલું ચુરણ મેળવી ઘી સાથે ખલવું એટલે મલમ તૈયાર થશે તે મરદન કરવું. હરતાલ, તરવડાના બીજ, અને

ચીનીકબાલા મેળવો લોખંડનો કટોરમાં લોખંડના દાંડાએ ખલીને મલમ કરી મરદન કરેથી પણ ખરજ દુર થાયછે.

બીજો ઊપાય.

नख मुख लालन सुखदा पामा रामा नितंब विस्तारा ॥
स्नेह कनक रस गंधे गच्छाति पूर्वा परावशं याति ॥ १७७॥

નખેથી ઘસેથી સુખ દેનારી અને સાંધે સાંધ પસરનારી એવી જે (પામા) એટલે ખરજ માટે ધંતુરાનો પાલો, પારો અને ગંધક ત્રણેને તેલમાં ખલી લગાડવાથી જરૂર જાયછે.

હરશ, પાંડુરોગ, તાવ, શરીર સડો, ખાંસી, દમ, ફેફસાના રોગ ઊપર.

पथ्या तिला रुष्करकैः समांशै गुडेन युक्तैः खलु मोदक स्यात दुर्नाम
पांडु ज्वर कुष्ट कास श्वासा न्जयेत्प्ली हरुजंच तद्वत ॥ १७८ ॥

હરડે, તલ, ભીલામાંનું ચુરણ કરી તેથી બમણો ગોળ મેળવી ખાવું અને પરેહજી રાખેથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

પગને ફુટો પડવા ઊપર.

मदन सैंधव गुग्गुलु गैरिकाज्य मधुराज्य गुडां घ्रि विलेपनात् ॥
स्फुटित मप्य खिलं चरणद्वयं विकचतामरस प्रतिमं भवेत ॥ १७९॥

મિણ, સિંધાલુણ, ગુગળ, ગેરૂ, ઘી, મધ. રાળ અને ગોળનો મલમ કરી પગે મરદન કરેથી કમળ જેવા સુવાળા પગ થાયછે.

ગંડમાળાની ગળામાં થતી ગાંઠોનો ઉપાય.

भल्लात काशी सहुताश दंती मूलै गुड स्नुक् रवि दुग्ध दिग्धैः॥
लेपो चितै गच्छति गंडमाला समीर वेगा दिव मेघ माला॥ १८०॥

ભિલામો, હિરાકસી, ચિત્રકમુળ, દાંતીમુળ, ગોળ, નધોડનું મુળ; એટલા ઓષડોને આકડાના દુધમાં ખલીને લેપ કરવો એટલે ગંડમાળા દુર થાયછે, જેમ વાયુબળે વરસાદને નશાડેછે તેમ.

ગળાના સર્વે રોગો ઉપર.

गोमूत्रेण कृतः कालिंग कठुका पाठा विषाब्दामर क्काथः ।
क्षौद्र युतो निहंति सकलान्कंठा मयानु द्भटान ॥ १८१ ॥

ઇંદરજવ, કડુ, પહાડમુળ, અતલસની કળી, નાગરમોથ, ગરોળ; એટલા ઓષડો ગાયનામુત્રમાં ઉકાળી તેમાં મધમેળવી પીધાથી રોગદુરથાય.

બીજો ઉપાય.

पाठा तेजवती रसांजन यवक्षारो पकुल्या निशादेव द्रुर्मधुना कृता
मुख धृता तद्वद्गुटी पठयते ॥ १८२ ॥

પહાડમુળ, તેજબળ, દારૂહળદને બકરીના દુધમાં રાંધેલું રશાંજન, જવખાર, પીપર, હળદ, દેવદાર; એટલાનું ચુરણ મધમાં કાલવીને ગોળી બાંધવી, તે મોહમાં હમેશા રાખવાથી ફાયદો થાય.

આમ્બળ પિત્તો ઉપર.

भुनिंब निंब त्रिफला पटोल वासा मृता पर्पट मार्कवाणाम ॥
क्काथो हरे त्क्षौद्र युतोम्लपित्तं चितं यथा वार वधु कटाक्ष॥ १८३॥

કરીઆતું, કડવા લિંબડાની છાલ, હરડે, બેહડા, આંમળા, કડવું પંડોળું, અડુંશો, ગરોળ પિત્તપાપડો, ભાંગરો; એટલાના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીધાથી આમળપિત્તના રોગ જાય; જેવી રીતે વેશ્યાના કટાક્ષે વ્યભિચારી પુરૂષનું ચિત હરેછે તેમ.

ફેફરૂં, હઈયાનો રોગ, અવાજનો અટકાવ, ઝાડા પીશાબનો અટકાવ, પેટ ફુગવાનો, હેડકી, ડચકીયા, વધરાળનો, હરશ, પેટશુળાનો, ગોળાનો, ફેફસાનો, પીંડરોગ, ખાંસી, દમ, ભુખ બેસીજવાનો, અરૂચી ઉપર.

हिंगुक्षार द्वय सैंधव सौवर्चल बिड पिप्पली ग्रंथिक चित्रक चव्य मरीच कर्चूर कुस्तुंबरि कबरीाति त्तिडीक पटु ग्रंथाज मोदा म्लवेतस पुष्करमूलनारक जीरक हरीतकी वृकी विपुषा विरचित चूर्ण मिदमश्मरी हृदय गलरोध बिबं धाध्मान हिक्का वर्ध्म गुदज गुल्म सकल शूल प्लीह पांडु श्वसन कसन दहन सदन विरसना विरतये समर्थतरम् ॥ १८४ ॥

હીંગ શેકીને, સાજીખાર, સિંધાળુણુ, જવખાર, સંચળ, બીડખાર, પીપર, પીપળીમૂળ, ચિત્રકમૂળ, ચવક, મરી, કચોરો, ધાણા, આસંદ, આમળીની છાલ, ઘોડાવજ, અજમો, ગરમાળાનો ગર, ઉપલેટ, સુંઠ, દાડમની છાલ, જીરૂ, હરડે, પહાડમૂળ, ખાટખેરણી; એટલાનું ચુર્ણ ગર્મ પાણીમાં અથવા ચણાની ખાટીમાં પાણી મેળવી તેમાં ચુરણ ડોહી પીધાથી ઉપલા સર્વે રોગ દુરથાય.

કોઠાની મંદાગ્નિ એટલે ભુખ બેસીજવા ઉપર.

प्राणेश्वरी प्रिततमे वद किं वदामि तत्कांत भोकिमु मृगाक्षि यदग्नि कारी ॥ सम्यक् शृणु प्रणायिनि प्रणयन् शृणो मि स्वादेत्स निंबुरस सैंधव शृंग बेरम ॥ १८५ ॥

એ પ્રાણેશ્વરી—લિંબુ, અને આદાનો રસ તથા સિંધાલુણ સરખે ભાગે મેળવી જમવાની અગાઉ પીધાથી ભુખ ખુલશે.

ભુખ ઉઘડવા અને પેટના વાગોળા ઉપર.

हिंगु व्योषाजमोदा द्विजरण लवणं प्राक् भजे त्साज्यभुक्तं कुर्या ज्जाज्वल्य मानं ज्वलन मनिलजं गुल्ममे तन्निहंति ॥१८६॥

હીંગ શેકીને, સુંઠ, મરી, પીપર, અજમો, જીરૂ, શહાજીરૂ, સિંધાલુણ; એ આઠેનું ચુરણ જમતા અગાઉ ઘીમાં મેળવીને ચાટવાથી ઉપજ્યા રોગ દુર થાય તેને હીંગાષ્ટક ચુરણ કહેછે.

ભુખ ઉઘડવાનો બીજો ઉપાય.

वृक्षाम्लं वन्हिपथ्या त्रिकटु पटु विडंजंतु जिज्जीर युग्मं दिप्या सौवर्चलं चाचल मपि सकलं भस्म साच्चर्क रीति ॥ १८७ ॥

આમળીની છાલ, ચિત્રકમુળ, હરડે, સુંઠ, મરી, પીપર, સિંધાલુણ, બીડખાર, વાવડીંગ, જીરૂ, શહાજીરૂ, અજમો, ખોડીઅજમો, સંચળ; એટલાનું ચુરણ પાણીમાં ડોહી પીધાથી પર્વતનું પણ ભસ્મ થાય તો અન્નાદિકનું પચન થાય તેમાં શું સંદેહ.

પેટને કુગાશી, શુળ, ભુખ ઊઘડવા, ચઢતા ગોળા ઊપર.

शूंठी बाण मिता कणार्णव मिता दीप्याय वान्या: क्रमात् भागानां त्रितयं द्वयंच लवणाद्भागः शिवै तत्समा ॥ कोष्ठा टोप गुल्म मल हद्रोलिंबराजो दितश्चूर्णो द्रीनापि भस्म सात्म कस्ते किं भोजनं भोजना ॥ १८८ ॥

સુંઠ તોલા પાંચ, પીપર ચાર તોલા, અજમો ત્રણ તોલા. બો-ડીઅજમો બે તોલા, સિંધાળુણ એક તોલો, હરડે તોલા પંદરનું ચુરણ કરી તેમાંથી થોડુંક પાણીમાં ડોહી પીધાથી પર્વતનું પણ ભસ્મ થાય, ત્યારે જગ- તની શીકથા ? તેને લોલિંબરાજ ચુર્ણ કેહેછે.

અનેક ગુણ અને મુખે રૂચીકારક ઊપાય.

जिव्हा कंठ हृदां विशोधन करं वैस्वर्य शोफा पहंग्रा हिक्का श्वास बलास कास चलजि दूष्यं कटूष्णं लघु ॥ पाके स्वादु विबंधनुत् रूचिकरं क्षुद्बोधनं भोजने भोक्तव्यं सह सैंधवेनच तथा निंबू द्रवैरार्द्रकम् ॥ १८९॥

ઓ સુંદરી-જમવા અગાઉ લિંબુ, આદુ, સિંધાળુણ; ત્રણેની ચટણી ખાધાથી જીભ, ગળુ, હૃદયની સુધી થાય. સ્વર ભેદ અથવા સોજાનો તથા બંધ કોષ, ખાંશી, દમ, કફ, વાયુનો નાશથાય. એ વસ્તુ ધાતુ વર્ધન કર્તા, તિખ્ખી, ઉષ્ણ, લઘુ, ખોરાક પાચન થતા મધુર, વાયુનો નાશ, રૂચીકર્તા, ક્ષુધબોધ કરનાર, એવા અનેક ગુણ કર્તાછે.

નાસુર ઈત્યાદિ વીંધના રોગ ઊપર.

शीग्रु दीप्य वरूण द्वियामिनी कुंजरा शन कृतः कषायकः ॥
बोल चूर्ण सहितों तत्स्थितं विद्रधिं विदल्ये दसंशयम् ॥ १९० ॥

સેકટાની છાલ, અજમો, વાયવરણા, હળદ, દારૂહળદ, પીપળાની છાલ; એટલાનો ઉકાળો કરી તેમાં હીરાબોળનું ચુરણ મેળવી પીધાથી ઉપલા રોગ દુર થાય.

છાતી કે હયાંના રોગો ઊપર.

कमल कुंडल तुल्य पयोधर द्वय समाहित हार मनोरमे ॥
हृदय रुक्षु हितं घृतमर्जुन स्वरसकल्क सू साधितमंगने ॥१९१॥

ઓ કમળના ફુલજેવી—કુંડળ આકારે દુધના બેહું સ્તનો હદએ સોભીતા, ફુલોના હારોની સુગંધી બહેકતી પ્યારી મનોરમા—અરજુન નામે ઝાડના પાંતરાનો અંગરસ કહાડી તેમાં ઘી સિદ્ધ કરીને પીવાથી છાતીના રોગ દુર થાય.

દાંત મજબુત કરવાનો ઊપાય.

सत्यं सुगंधि मुकुलो बकुलो विभाति वृक्षाग्रणीः प्रियतमे मदनैकबंधुः यस्यत्वचैव चिर चर्वित यासूगाढं दंता भवंति चपला आपवज्र तुल्याः ॥ १९२ ॥

ઓ પ્રિયતમ તમારા બગીચામાં દેખાવડું બકુળ કે મોરસલીના ફુલનું ઝાડ ઘણુંજ ગુણકારીછે તેના ફુલોના ફકત સુગંધી મદનને દીપાવેછે, તેસાથે તેની છાલ દરરોજ દાંતે ચાવી અથવા ઘસી તો હલી ગયેલા દાંતો લોહવજ્જર જેવા થાયછે.

લોહી ઝાડો, ઊલટી કે લોહી ઊકાળા ઊપર.

भिदं तिकं कुंजर कुंभ पालिं किमव्ययं वक्ति रतेन वोढा ॥
संबोधनं नुः किमुरक्त पितं निहंति कस्त न्विवदत्व मेतत् ॥ १९३ ॥

સ૦ હાથીનું ગંડસ્થળ કોણ ફોડતું હશે? જવાબ—સિંહ. સ૦ જુવાન સ્ત્રી રતુ વખતે કહયા અવ્યય કેહેછે? જ૦ નૃપ. સ૦ તે શબ્દોનો સંબોધન કહયા? નહીતો એ તન્વિ તે ઉપરથી રકતપિત્ત રોગનો નાશકર્તા પદાર્થ કહયાછે તે બતાવ? જવાબ સિંહનના એટલે અડુશીછે તેનો અંગરસ અથવા ઉકાળો રક્તપિત્તનો નાશકરેછે.

હેડકી ડચકીયા કે ઊચકી ઊપર.

विश्वा शिवा कणा चूर्णः सासितः समधुः स्मृतः ॥
नस्यवद्विश्व गुडयो हिंक्का धिक्कार कारकः ॥ १९४ ॥

સુઠ, આંમળા, પીપર; ત્રણેનું ચુરણમાં ખડીશાકર અને મધ મેળવી ચાટવું તથા સુંઠ, ગોળનો ઉકાળો નાકમાં નાખેથી ફાયદોથાય.

ઘેલા થવાના ચિત્તભ્રમ રોગ ઊપર.

दुरालभा कषायस्य घृत युक्त स्य सेवनात् ॥
भ्रमः शाम्याति गोविंद चरण स्मरणा दिव ॥ १९५ ॥

ધમાશાના ઉકાળામાં ઘી મેળવી પીધાથી ચિત્તભ્રમ નષ્ટ થાય. જેમ ભગવત ભજને સંસાર સંબંધી ભ્રમ નહાસી જાયછે તેમ.

અફસોસ અથવા દીલગીરીનો ઊપાય.

अयि रत्नकले कुरूमा कलहं कलहं सकल त्रसमान गते ॥
शृणु मद्वचनं वद वैद्यमणे मदिरा मदिराक्षि शूचं शमयेत् ॥ १९६ ॥

એ। રત્નકળા—ફોકટ પ્રેમ કલહ કરીશ નહી, ખુશીમાં દિવસ કહાડવાને હું કહું છઉં તે સાંભળ—એ। મદિરાક્ષી સંતાપ દૂર કરવાને દરાખ ઇત્યાદિ ગુલાબી નબળો દારૂ પીવો.

વાયુ કોપે બેહુ પગે। લુલા પડેલાનો ઊપાય.

पुनर्नवा नागर दारू पथ्या मल्लातक छिन्न रुहां कषायः ॥
दशांघ्रि मिश्रः परिपेय उरूस्तंभे थवा मूत्र पुर प्रयोगः ॥ १९७ ॥

શાટોડીના મુળ. સુંઠ, દેવદાર, હરડે, ભીલામા, ગરોળ; એટલાના ઉકાળામાં દશમુલીનું ચુરણુ મેળવી પીવું, અથવા ગાયના મુત્રમાં સોધેલો ગુગ્ગળ મેળવીને પીધાથી ઉરૂસ્તંભ રોગ દુર થાય.

પિશાબ અટકવાનો, પથરી બંધાવા ઇત્યાદિ રોગ ઊપર.

सक्षौद्रं कुशकास गोक्षूर शिवा शम्याक पाषाण भिद्रु स्पर्शं परि सेवितं परिहरे त्सद्यो श्मरीं दुस्तराम् ॥ एला पर्वत भिच्छिलाजतु कणा चूर्णं गुडे नान्वितं यद्वा तंदुल धावनोदक युतं स्या न्मूत्र कृच्छ्रा पहम् ॥ १९८ ॥

દર્ભના મુળ, ધાસના મુળ, ગોખરૂ, આંમળા, ગરમાળાનો ગર, પાષાણભેદ, ધમાસો; એટલાના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીવું, અથવા એલચી, પાષાણભેદ, શિલાજીત, પીપર; એનું ચુરણ ગોળમાં મેળવીને અથવા બાફેલા ચોખાના ઓશામણમાં ડોહીને દરરોજ પીવું; એટલે પિશાબ અટકતો છુટશે અને પથરી બંધાઇ હોય તો ઝરીજશે.

બીજો અને તિજો ઉપાય.

वासैला मधुका श्मभेद चपला कौंती क्षूरै रंडजः काथः साश्म जतु जेयत्याति तरां कृच्छ्रा श्मरी शर्कराः ॥ कृच्छ्रे दाह रूजां विबंध सहिते काथो श्मभि च्चेतकी या सारग्वध गोक्षुरै विरचितो मध्वन्वितः शस्यतेः ॥ १९९ ॥

અરુંશાના પાંત્રા, એલચીદાણા, જેઠીમધ, પાષાણભેદ, પીપર, કપીલો. એખરાના પાંત્રા, એરંડમુળના ઉકાળામાં શિલાજીત મેળવી પીવાથી શાશ્ન પથ્થરીની અત્તિ પીડા કે રેતી જેવા કાંકરા પિશાબ-માંથી પડતા હોય તે દુર થાય. પાષાણભેદ, હરડે, ધમાસો, ગરમાળાનો ગર, સરાટાના ઉકાળામાં મધ મેળવીને પીવાથી પિશાબની બળત્તરા દુરથઈ સાફ થાય.

મોહ ઉપર કાળો કહોડ થાયછે તેનો ઉપાય.

न्यग्रोधां कुर कुष्ट रोध्र विकसां श्यामा मसूरा रूणा श्रीखंडे त्पघसान्वितै विरचितं व्यंगघ्न मुद्वर्त्तनं॥ लिप्तं सप्तदिनं मसूरजसासर्पिः पयः शालिना वल्कं शारद चंद्र सुंदर तरं व्यंगस्य भंगा द्भवेत् ॥२००॥

વડ ઝાડની જટાના અંકુર, કોઠ, લોધર, મજીઠ, સાવરીના કાંટા, મસુરનો લોટ, અતિવિષ, સફેદ ચંદન; સર્વેને ગાયના દુધમાં ખલીને સાત દિવસ લેપ કરવાથી સુંદર કાંતી થશે.

મોહ ઉપર જુવાનીના ખીલ થાય તેનો ઉપાય.

इंगुद्याः फल मज्जको जलयुतो लेपा न्मुखे कांतिदो राधाम्रा

धनिका निहंति पिटिका स्तारुण्यजा लेपनात् ॥ हार्यं रक्त मरुषिका रुजिहितो मूत्रेण लेपो थवा पिण्या कस्य पुरातन स्य शकृतः पादा युधस्य ध्रूवम् ॥ २०१ ॥

૧ ઇંગોળી ઝાડનાં ફળનો મગજ શિતળ પાણીમાં ઘસીને લેપ કરવો. ૨ લોધ્રર, ઘોડાવજ, ધાણા; ત્રણેને પાણીમાં વાટી લેપકરવાથી દુરથાય. ૩ તે જગાએ અકેક જળો લગાડી લોહી કહડાવવું. ૪ તલની જુની ખોળ ગાયના મુત્રમાં ઘસીને લેપકરવો. ૫ મરઘાનીહઘારનો લેપકરવો.

સોઝાનો ઊપાય.

तैलं शोफ मपार मप्य पहरे दृश्चीक रास्ना महा भैषज्या मर शुष्क मूलकयुतं ब्राह्मी रसे साधितम् ॥ तद्व द्विश्व किरात तिक्ता मथवा पाठा निशा धावनी मुस्ता जीरक पंचकोल करजः संमिश्र मुष्णांबुनाः ॥ २०२ ॥

વૃશ્ચિક એટલે સફેદ વસુ, રાસના, સુંઠ, દેવદાર, કુમળા મુળાની કાચરી; એટલા ઓષડોની ચટણીકરી, તેથી આઠઘણુ બ્રાહ્મિનો રસ, તેથી ચોમણું પાણી અને ચટણીના વજને તલનું તેલ મેળવી ઉકાળવું, સર્વે પાણી બળતાં ફક્ત તેલ બાકી રહેવાથી ગાળી લેવું. તેમાંનું તેલ શરીરે મરદન કરેથી સોઝો ઉતરે. સુંઠ, કરીઆતું, કડું, ત્રણેનું ચુરણ ગર્મ પાણીમાં પીવું. પહાડમુળ, હળદ, રિંગણીમુળ, નાગરમોથ, જીરૂં, પીપર, પીપળીમુળ. ચવક, ચિત્રક. સુઠ; એટલાનું ચુરણ ગર્મ પાણીમાં ડોહી પીધાથી સોઝો ઉતરે.

મસ્તકશુળ અથવા કાંનના રોગ ઊપર.

લેપः पाठा पटो लौषव स्नुक जटा शिग्रुद द्रुम कुष्टै धान्या म्लेन प्रपिष्ठैः प्रशमयति महा मूर्द्ध रोगान शेषान॥ पत्रं पक्कं घृताक्तं रविभव मनले तापितं पीडये त्तत्तोयं कर्णे निषिक्तं दलयाति सकलं कर्ण शूलं सभूलम् : ॥ २०३ ॥

પહાડમુળ, કડવું પંડોળું, સુંઠ, એરંડમુળ, શેકગ્રાની છાલ, તરવડના બીજ, કોષ્ઠ; એટલા ઓખડોની ચરણી કાંજીમાં વાટીને મસ્તકે લેપ કરવાથી સંપૂરંણ મસ્તકશુળ રોગ દુર થાય.

આંકડાના પાકેલા પાંત્રાને ઘી લગાડી અગ્નિ ઉપર શેકી હાથે મસળી તેનો રસ કાનમાં નાખવાથી કાનનો શુળ તરત દુર થાય.

વાયુના રોગો ઊપર.

घृत तीक्ष्ण युत: सूरसा स्वरसो लघुराज मृगांक इति प्रथितः ॥
अपहृत्य निला न्सबला न्बहुला न्निज भक्त मलानिव चक्रधरः॥२०४॥

તુળશીના પાંત્રાનો રસ, ઘી અને મરીનું ચુરણ મેળવી પીવું તેને (લઘુરાજ મૃગાંક) કેહેછે. જેમ વિષ્ણું પોતાના ભગતોનું પાપ નિવારણ કરેછે તેમ સર્વ વાયુનો નાશ ઉપલું ઓખડ કરેછે.

બીજો ઊપાય.

चूर्णाः कषाया गुटिका घृतानि तैलानि भाग्येन वियोजितानि ॥
विलासिनां वात विनाशनाय विलासिनीनां परिरंभणानिः ॥ २०५ ॥

ચુરણ, ઉકાળો, ગોળી, ઘી, તેલાદિક પાક રૂપી દવા એ ઠગવ્યાથી વાયુનો નાશ થાયછે. તેમજ વિળાસી પુરૂષને વિલાસીની સ્ત્રિઓ સાથે મળ યુદ્ધ કે કુશતી કરેથી વાયુ રોગ જાયછે.

પિત્તના રોગો ઉપર.

अमृत ममृत जं सिता समेतं गुणवाति पित्त मपाकरोति सद्य ॥
तरूण इव नितंबिनी नितंबांबर मतनुज्वर जर्जरी कृतांगः ॥ २०६॥

ગરોળના અંગરસમાં ખડીશાકરનું ચુરણ અથવા ઘીમાં ખડીશાકરનું ચુરણ મેળવીને ચાટવાથી તરત પિત્તના રોગ દુરથાય.

કફના રોગો ઉપર.

माणं सिणी लोअण चंद लच्छी थूलत्थणी श्रोणि तटाभीलाभे ॥
कफ प्रकोपस्य शमाय योग्यो योगः यथा तेन तथा न्ययोगा॥२०७॥

कफा द्रवति भोर्मीरू छिन्ना क्राथो मधूद्रर: ॥
अस्यार्थो लभते नैव तन्वांगे तव मध्यवत्: ॥ २०८ ॥

ઓ તન્વગિ—કફનો નાશ કરવાનો એક ઉપાય તને કહું છઉં. ગરોળના ઉકાળામાં મધ મેળવી પીધાથી કફનો નાશ થાયછે.

નપુસ્કને કામ ઉપજાવનાર ઉપાય.

तांबूलं मधु कुसूम स्रजो विचित्रा: कांतारं सुत स्त्वनं विलासवस्य: ॥ गीतानि श्रवण सुखानि मिष्टमन्नं क्लीबा नामपि जनयंति पंच बाणम् : ॥ २०९ ॥

પાન સોપારી એલચી લવંગાદીકના બીડા પ્યારી સ્ત્રીના હાથના ખાવા— આસવના ઓષડો પીવા. સુગંધી ભરેલી જણસોનો વાસલેવો. બાગ બગીચામાં ફરવું. પ્યારી અને રૂપાળી ઐરી સાથે સંભાષણનો વિનોદ કરવો. મનોહર ગાયન સાંભળવું. પુષ્ટીકારક મિષ્ટાન ખાવું પુરૂષાર્થ આવે તેવા ઉપાય કરવાથી નપુસકને કામવ્યાપેછે, ત્યારે અતરાપુને કામ વ્યાપે તેમાં નવાઈ શું ?

પુરૂષાર્થ વધવાનો ઊપાય.

साहिते घृतेन मधुना मधुके परि सेविते पिबति योनुपयः ॥ नव सुभ्रुवां सूखकर सततं बहु वीजपुर साहितो भवातिः ॥ २१० ॥

જેઠીમધના ચુરણમાં ઘી, મધ; મેળવી સાત દિવસ ચાટવું. તે ઉપર ગાયનું દુધ પીધાથી ધાતુનો વધારો થઈ બંધાયછે. ઘરડા પુરૂષે તેમ કીધાથી અનેક ઐરી ભોગવવા સમર્થછે.

ઘરડાને જુવાન બનવાનો ઊપાય.

मधु यष्टि कणा तुगा वरावर चूर्ण सितया समन्वितम् ॥ वलितं पलितं विनाशयेन्माति वीर्या युरकार्श्य कारणम् : ॥ २११ ॥

જેઠીમધ, પીપર, વંશલોચન, ભોયકોહલું; એ સર્વેનું ચુરણ ખડી શાકર સાથે ખાધાથી ઘડપણ જઈ જુવાન બને.

બીજો ઊપાય.

अमृता मलकी त्रिकंटकानां हविषा शर्करयानि षेवणेन ॥ अजरा अमरा अमरा अपार वीर्या आलि केशा आदितेः सुताअ भूवन् : २१२॥

ગગેળનો સત્વ, આંમળા, ગોખરૂ; એ ત્રણેનું ચુરણ ઘી અને ખડીશાકરમાં કાલવીને ચાટવાથી ધ્રડપણ દુર થઇ, બાનુની અપાર વૃધ્ધી થાય; અને સફેદ વાળ થએલા કાળા થાય.

મરદાઈ માટે ઊપાય.

ऊच्चाटा मर्कटा गोक्षुरे श्चूर्णितैः शर्करा दुग्ध संश्रितैः पाचितैः॥
से.वितै र्वार्धके मानवो मानिनीमान मुच्छे दये त्किं पुनर्यौवनेः॥२१३॥

સફેદ ચણોઠી, કવચબીજ, સરાટા: ત્રણેનું ચુરણ દુધ શાકરમાં ઊકાળી ધ્રગડા પુરૂષે હમેશા પીધાથી બૈરીના ગામની શાંતિ થાય; ત્યારે જુવાને પીધાથી કેમ ન થાય.

બીજો સરશ ઊપાય.

भुक्त्वोच्चटां क्षीरयुतां विलासी भुंक्ते शतं सुंदरि संदरीणाम्॥
त्वंता वंदका सिमयातु साद्य भुक्तारतो पश्य कुतू हलंमेः॥ २१४ ॥

ઓ સુંદરી— સફેદ ચણોઠીનું ચુરણ ગાયના દુધમાં હમેશા પીવાથી એકસો બૈરીની શાંતી કરવા જેટલો સામર્થ આવે.

તિજો ઊપાય.

चूर्णं घत क्षौद्र युतं रसे स्वैर्वि भाविताया बहुधा विदार्याः॥
निषे व्यमाणोनुं दिनं विलासी दशांग नाभिः सहरं रमीतिः॥२१५॥

સુકા ભોયકોહોળાના ચુરણ ને લીલા ભોય કોહોળાના રસના ૨૧ પુટ આપી દરેક વખતે સુકવવું, તેમાંનું ચુરણ ઘી અને મધમાં મેળવી દરરાજ પુરૂષે ચાટવાથી દશ બૈરી ભોગવવાની સામર્થ થાય.

અતિ ધરડાને મરદાઈ ઊપર.

साहितं घृत दुग्धाभ्यां विदारी प्रभवं रजः॥

ऊदुंबर मितं भुक्त्वा वृध्धोपि तरूणायतेः ॥ २१६ ॥

ભાય કોહોળાનું ચુરણ અને ઘી એક તોલો દુધમાં ડોળી વૃદ્ધ પુરૂષે હમેશા પીવાથી વિશ વરશનો જુવાન બને.

ધાતુ વધારનાર.

सौभाग्य पुष्टिबल शूक्र विवर्धनानि किं संतिनो भुवि वहनि रसायनाति ॥ कंदर्प वर्धन करात्तु सिताज्य युक्ता दुग्धा दते ममन कोपि मतः प्रयोगः ॥ २१७ ॥

ઓ સોભાગ્યવતી—બળ, પુષ્ટિ, શુક્રધાતુને વધારનાર રશાયણ ઇત્યાદિ પૃથ્વિ ઉપર અનેક વસ્તુ છે; પણ કામાતુરને બળ આપનાર ખડીશાકર, ઘી, અને દુધ ત્રણે મળ્યા જેવો બીજો ઉપાય નથી.

રસાયણના ઓષધો નિચે લખેલા છે, પણ રોગીએ કાષ્ટાદીક ઉપાય કરીચુકા પછી લાંબા દિવસ સુધી પરહેજ રાખી શકાય તો સાવચેતીથી રસાયણનો ઉપાય કરવો, એવો ગ્રંથ કરતાનો વીચાર છે.

રશાયણ.

अधुना ब्रूमहे सद्यश्चमत्कार करान् रसान् ॥
यतोन नीरमा भाति कांवता कुल कामिनीः ॥ २१८ ॥

તરત ચમત્કાર બતાવનારા અને અનુભવ મેળવેલા જે રસાયણની માત્રા તને કહું છઉં, જેથી મહારા શ્લોકોને સોભા મળશે.

નવજ્વર ઊપર વિશ્વતાપ હરણ.

पथ्या कणार्क विषार्ति दुकदांति बीज तिक्ता त्रिवृद्रस बलीन् सदशान विमर्द्य ॥ धूर्त्तां बुना सकल वास रमेव सूतः स्याद्विश्व

ताप हरणो भि नवज्वरघ्नः॥ वल्लयुग्मं भजेदस्य शृंगवेर रसा न्वितम॥ मुद्गयूषा न्वितो भक्तो भोजनाय प्रशस्यते: ॥ २१९ ॥

હરડે, પીપર. તાંબાની ભસ્મ, એરકચુરાના બીજ, જેપાળા, કડું, તેડ, સોધેલો પારો, શુદ્ધકરેલો ગંધક, સર્વ સરખા વજને લેવા. પ્રથમ પારો અને ગંધક ખલીને કજળી કરી બાકીના ઓષડો વસ્ત્રગાળ મેળવવા અને ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ખલી બેવાલની ગોળી બાંધવી. તેમાંથી એકેક આદાના રસમાં ડોહીને પીવાથી ઉપલો તાવ જાય; તેઉપર બાફેલા મગ ને ભાત ખાવો.

એકાહિકાદિ જ્વર ઊપર શીતારી.

शूल्बं गंधक टंकणौ गरल गतं तुत्थं रसं खर्परं तालं तुल्य मिदं विमर्द्य गुटिका मात्रं सुपक्वा रसैः ॥ सूतःस्या त्रिपुरा रिणा विरचितः शीतारि रित्थं स्मृतो गुंजा जाजि सिता युतः प्रशमये देकाहिका दीन् ज्वरान्ः ॥ २२० ॥

તાંબાની ભસ્મ, ગંધક, ટંકણખાર ફુલવેલો, વચ્છનાગ, મોરથુથુ, પારાની ભસ્મ. ખાપરીયો, હરતાળ ભસ્મ; સર્વે સુદ્ધ કરેલા લઇ તેને કારેલાના પાંત્રાના રસમાં એક કલાક ખલીને ચણોઠી જેટલી ગોળી બાંધવી. તેમાંથી એકેક ગોળી જીરૂ અને ખડીશાકર સાથે ખાવાથી ઉપલો તાવ જાય. એ માત્રાનું નામ શીતારીમહાદેવે રાખેલું છે.

સંગ્રહણી, તાવ, અતિસાર, અગ્નિમાંદ્ય ઈત્યાદિક ઊપર કનકસુંદર.

मरिच वालि हिंगुलै गरल पिप्पलि टंकणैः सुवर्ण भव बीजकैः समल वैर्दिना द्धीवधि ॥ जया जल विमर्दितैः कनक सुंदरः सूंदरि स्मृतो ग्रहणिका ज्वराति सृति वान्हिमांद्यापहः ॥ २२१ ॥

મરી, ગંધક, હિંગળો, વચનાગ, પીપર, ટંકણખાર, ધંતુરાના બીજ; સર્વે એ પડે સોમી ઝીણા ખલીને ભાંગના ઊકાળાના સાત પુટ આપી ચણોઠી જેટલી ગોળીઓ બાંધવી. તેમાંથી રોગનો જોર અને શક્તિ પ્રમાણે એક બે ગોળી નિચે લખેલા અનુપાને આપવી.

સંગ્રહણી, ક્ષય, અતિસાર, તાવ, સ્ત્રિરોગ, પાંડુરોગ, દુધ, અને માછલી તથા જાંબુ અને દુધ ખાધાથી ઝેરીરોગ અથવા અમ્લપિત્ત, હરસ, અગ્નિમાંદ્ય ઈત્યાદિક રોગો ઊપર પંચામૃત પર્પટી.

लोहा भ्रार्क रसं समं द्विगुणितं गंधं पचेत्कोलिका काष्ठाग्नौ मृदुले निधाय सकलं लोहस्य पात्रे भिषक्: ॥ सर्वं गोमय मंडले विनिहिते रंभादले विन्यसेत् तस्योर्ध्वं कदली दलं द्रुत तरं वैद्ये श्वरो विन्यसेत् : ॥ स्यात्पंचामृत पर्पटी ग्रहणिका यक्ष्मा तिसार ज्वर स्त्रीरुक् पांडु गराम्ल पित्त गुदज क्षुन्मांद्य विध्वंसिनी: ॥ ग्रहण्या मनुपानंतु हिंगु सैंधव जीरकं ॥ जीरंक पांडु गरयो रित रेषु स्वयुक्तित:॥ २२२ ॥

લોહભસ્મ, અભ્રખભસ્મ, તાંબાની ભસ્મ, પારાની ભસ્મ, એકેક તોલો; સુદ્ધકરેલો ગધક આઠ તોલા મેળવી સારીરીતે ખલવું. તેપછી સર્વેને લોહડાના કઢામાં નાખી ચુલે મુકવું અને બોરડીના લાકડાનો ધીમો અગ્નિ કરવો. તેનો રસ થાય એટલે ગાયનું છાણ ભોંય ઉપર પાંથરી તેમાં કેળનું પાંનુ મુકી ખાડોપાડી ઊપલું ઓષડ તેમાં નાખી ઠંડું પડયાથી વડી જેટલી ગાળી બાંધવી. તેને પંચામૃતપર્પટી કેહેછે. સંગ્રહણી ઉપર હિંગ, સિંધાલુણ અને જીરા સાથે, પાંડુ અને ઝેરી રોગ ઊપર જીરાસાથે, બીજા રોગોમાટે નિચે લખેલી રીતે ખવાડવું.

વાયુ, શુળ, અગ્નિમાંદ્ય ઊપર આદિત્ય વટીકા.

वचा विश्वा जीरोषण गरल बाल्हीक दहन त्वचां कार्या वैश्र्वणक तुलिता मार्क वरसैः ॥ यथा भानो स्तेज स्तिमिर निकरं कामिनि तथा हरंत्येताः शूलान्य निल मनलग्लानि पिच्चः ॥२२३॥

ઘોડાવજ, સુંઠ, જીરૂં, મરી, વચનાગ, હીંગ, ચીત્રક, તજ; એટલા ઓષડોનું ચુરણ વસ્ત્રગાળ કરી ભાંગરાના રસમાં ખલી ચણોઠી જેટલી ગોળી બાંધી આદાના રસમાં અકેક ખાધાથી જેમ સુર્યના કીરણે અંધારૂં દુર થાય તેમ રોગ જાય.

પરમો દુર થવા, ધાતુ બંધાવા અને મરદાઈ માટે વિળાસિની વલ્લભ.

ममान भागे बलि शूलि बीजे तयोः समानं कनकस्य बीजम् ॥ धत्तूर तैलेन विमर्द्य सम्यक् विलासिनी वल्लभ नाम धेयः ॥ सूतो भवे द्वल्लयुग प्रमाणः सिता युतो मेह समूह हारी ॥ वीर्यस्य बंधं कुरूते नराणां निहंति दर्पंच सुलोचनानां : ॥२२४ ॥

ધંતુરાના બીજને તેલમાં સારીરીતે ખલી તેના વજને ગંધક, અને પારો સુદ્ધ મેળવી ફરી ખલીને બબે વાલની ગોળી બાંધવી તે દરરોજ અકેક સાંઝના ખડીશાકર સાથે ખાધાથી પરમો દુરથઇ, ધાતુ બંધાય અને બૈરીઓનો ગવ હરે.

રસાયણ ઈત્યાદીક ઓષડો ખાવાને અનુંપાનો.

शूले हिंगु घृता न्वितं मधु युता कृष्णा पुराण ज्वरे वाते साज्य रसोनकः श्वसनके क्षौद्रान्वितं त्र्यूषणं ॥ शीतेव्या ललता दलं समरिचं मेहे वरासो पला दाषाणां त्रितये नुपान मुचितं सक्षौद्र मार्द्रो दकम् : ॥ २२९ ॥

શળ રોગો ઉપર—હિંગ અથવા ઘીમાં; જીર્ણ તાવ ઉપર મધ પીપરમાં; વાયુ રોગો ઉપર ઘી અને લશણમાં; દમ અને હાકણુ તથા શ્વાસ ઉપર મધ, સુંઠ, મરી, પીપરના ચુરણમાં; શીતળતા હોય તો નાગરવેલી પાન અથવા મરીમાં; પરમા ઉપર હરડા બેહેડા અને આમળા અથવા ખડીશાકર સાથે; વાયુ, પિત્ત અને કફ ઉપર આદાનો રસ અને મધમાં ઓષડો ખવાડવાં.

બીજા અનુપાનો.

घन पर्पटकं ज्वरे ग्रहण्यां मथितं हेमाविषे वमीषु लाजाः ॥ कुट जोति सृतौ वृषोस्त्र पित्ते गुदकीले ष्वनलः कृमौ कृमिघ्नम् ॥२२६॥

નાગરમોથ અથવા પિત્તપાપડો તાવના ઓષડ સાથે અનુપાનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. સંગ્રહણીના ઝાડા ઉપર દહીંનો મઠો અથવા છાસ સાથે. ઝેર ઉપર સોનાના વર્ક સાથે. ઉલટી ઉપર ભાતની ધાણી સાથે. અતિસાર ઉપર કુડાના બીજ, છાલ, મુળના ઉકાળા સાથે. રક્ત પિત્તના લોહી ઝાડા કે ઉલટી ઉપર અરડુશાના પાંત્રાના રસ સાથે. હરશ ઉપર ભીલામાં સાથે. કર્મના જીવડાના રોગ ઉપર વાવડીંગનો ઉકાળો કે ચુરણ સાથે ઓષડ ખવાડવું.

સર્વે રોગ ઉપર સાધારણ ઉપાય.

नारायणं भजतरे जठरेण युक्ता नारायणं भजतरे पवनेन युक्ताः ॥ नारायणं भजतरे भवभीति भीता नारायणात्परतरं नहि किंचिदस्तिः ॥ २२७ ॥

પેટના દુઃખોથી પીડાયેલા રોગીઓ, તમે નારાયણ ચુરણ ખાવ. વાયુના રોગે પીડાયલા લોકો તમે નારાયણ તેલનું સેવન કરો. સંસારી દુઃખી ગ્રહસ્થો તમે ષડગુણૈશ્વર્યસંપન્ન ભગવન્નારાયણનું ભજન કરો; સંસાર સમુદ્ર તરવાનો ઉપાય દયાળુ ઈશ્વર શિવાય બીજો નથી.

સર્વે કુષ્ટ રોગો ઉપર નારાયણ ચુર્ણ.

चित्रकस्त्रिफला व्योषं जीरकं हपुषा वचा ॥ यवानी पिप्पली मूलं शत पुष्पाज गंधिका: ॥ अजमोदा सठी धान्यं विडंगं स्थूल जीरकम ॥ हेमाव्हा पौष्कर मूलं क्षारौ लवण पंचकम् ॥ कुष्ठं चेति समांशानि विशाला श्यादद्विभागिका:॥ त्रिवृत्रिभाग विज्ञेया दंत्या भाग त्रयं भवेत् चतुर्भागा सातला स्यात्सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत ६। पाचन स्नेह नाद्यैश्च स्निग्ध कोष्ठस्य रोगिणः ॥ दद्याच्चूर्णं विरकाय सर्व रोग प्रणाशनम् ॥ हृद्रोगे पांडु रोगेच कास श्वासे भगंदरे: ॥ मंदे ग्नौच ज्वरे कुष्ठे ग्रहण्यांच गल ग्रहे॥ दद्या दुक्तानुपानेन तथा ध्माने सुरादिभि:॥ गुल्मे बदर नीरेण विट्भंगे दाधि मस्तुना ॥ ऊष्णांबु भिरजीर्णेच वृक्षाम्लैः परिकार्तिषु:॥ ऊष्ट्री दुग्धे नोदरेषु तथा तक्रेण वागवाम् ॥ प्रसन्नया वातरोगे दाडिमां भोभि शोसि:॥ द्विविधेच विषे दद्यात् घृतेन विष नाशनम् ॥ चूर्णं नारायणं नाम दुष्ट रोग गणा पहम् :॥ २२८ ॥

ચીત્રકમુળ, હરડે, બેહડા, આંમળા, સુંઠ, મરી, પીપર, જીરૂં, શેરણા, ખોડાવજ, બોડીઅજમો, પીપલીમુળ, વરીઆળી, રાની તુળસી, અજમો, કચોરા, ધાણા, વાવડીંગ, કાળીજીરી, ચોક, રૂપલેટ, સાજીખાર, જવખાર, સિંધાલુણ, સંચળ, બીડખાર, સમુદ્ર મીઠું, ખાંગડખાર, કોષ્ટ; એ ગનતિસ ઓખડોમાં ચિત્રકમુળ બે તોલા, બાકીના એકેક તોલો લેવાં; તથા કડવા ઇંદ્રાવણાના ફળ, નીશોત્તર અને સુદ્ધ કરેલા જેપાળા ત્રણ ત્રણ તોલા; પીપર, ચોખારા થુવરના મુળ કે પાંત્રા ચ્યાર તોલા. સર્વે ઓખડોનું ચુરણ કરી જે રોગીનો કોઠો સુહવાળો નહોય તેને ઢાળ થવા માટે ખાવુ જેથી સર્વે રાગ દુર થાય. હૃદ્રોગ, પાંડુ-

રોગ, દમ, શ્વાસ, ખાંસી, ભગંદર, અગ્નિમાંદ્યને લખેલા અનુપાનો સાથે ખાવું. પેટ ફુગવાથી દારૂમાં, ચડતા ગોળાના ગુલ્મ રોગને બોરડીના ઉકાળામાં, કોઠાની કબજીયત વાળાને દહીના પાણીમાં, અજીરણ રોગીને ગર્મ પાણીમાં, ગુડદાના દુ:ખાવા ઉપર આમલાની છાળના ઉકાળામાં, પેટના ઉદરરોગીને ઊંટડીના દુધ અથવા ગાયના દુધની છાસમાં, વાયુ રોગીને તાડીની ખાટીમાં, હરશના રોગીને દાડમના રસમાં ડોહીને પીવું. તેથી સર્વે દુષ્ટ રોગ દુરથાયછે. અથવા એ ચુરણ ઘીમાં ચાટવાથી સ્થાવર કે જગમ ઝેર દુર થાયછે.

વાયુના સર્વે દુષ્ટ રોગો ઉપર નારાયણ તેલ

अश्व गंधा बला बिल्व पाटला बृहती द्वयं ॥ श्वदंष्ट्रातिबला निंब: स्योनाकश्च पुनर्नवा: ॥ प्रसारिणी चाग्निमथ: कुर्या द्दश पलं पृथक् ॥ चतु र्द्रोणे जले पक्वा पादशेषं शृतं नयेत: ॥ तैला ढकेन संयोज्य शतावर्या रसाढकं॥ क्षिपे त्तत्रच गोक्षीरं तैला त्तस्मा च्चतुर्गुणं:॥ शनै र्विपाचये देभि: कल्कै द्विपालिकै: पृथक् ॥ कुष्टैला चंदनं मूर्वा वचा मांसीस सैंधवै: ॥ अश्व गंधा बला रास्ना शत पुष्पेंद्र दारुभि:॥ पर्णी चतुष्टयेनैव तगरे णव साधयेत् : ॥ तत्तैलं नावने भ्यंगे पाने बस्तौच योजयेत् ॥ पक्षाघातं हनुस्तंभ मन्यास्तंभं गलग्रहं:॥ खल्लत्वं बधिरत्वंच गाति भंगं काटि ग्रहं॥ गात्र शोषें द्रिय ध्वंसे असृक् शुक्रे क्षये ज्वरे: ॥ अंत्रवृद्धि कुरंडंच दंतरोगं शिरो ग्रहं ॥ पार्श्व शूलंच पांगुल्यं बुद्धि हानिच गृध्रसी: ॥ अन्यांश्च विषामान् वातान् जये त्सर्वांग संस्त्रयान् ॥ अस्य प्रभा वाद्वंध्यापि नारी पुत्रं प्रसूयते:॥ मर्त्यो गजोवा तुरग स्तैलाभ्यंगात् सुखी भवत् ॥ यथा नारायणो देवो दुष्ट दैत्य विनाशन:॥ तथैवं वात रोगाणां नाशनं तैल मुत्तमम् ॥२२९॥

આસન, ચિકણામુળ, બિલફળ, પહાડમુળ રિંગણીમુળ, મોતરિંગણી, ગોખરૂં, અતિબળ, કડવો લિંબડો, ટેટું, પુનર્નવા, ચાંદવેલ. એરણમુળ; એ તેર ઓષડો ચાલીસ ચાલીસ તોલા કુટીને ૪૦૯૬ તોલા પાણીમાં નાખી ઉકાળવા. પાણી બળતા ચોથે હિસ્સે બાકી રહેવાથી ગાળીલેવું. તેમાં તલનું તેલ ૨૫૬ તોલા, શતાવરીનો અંગરસ ૨૫૬ તોલા; ગાયનું દુધ ૧૦૨૪ તોલા; કોઠ, એલચી, સફેદ સુખડ, તજ, ઘોડાવજ, જટામાસી. સિંધાળુણ, આસન, ચિકણામુળ; રાસના, વરિયાળી, દેવદાર, રાનીગાંજો, રાનીબાલ, રાની મગ, રાનીઅડદ. તગર; એ સત્તર ઓષડોની ચટણી આઠ આઠ તોલા મેળવી સર્વેને હલકા અગ્નિએ ફરી ઉકાળવું. પાણી બળતાં પાક સિદ્ધ થયાથી તેલ ગાળી લેવું. ઓષડને તેલ વળગી રેહે તો નવું પાણી બીજું નાખી ફરી ઉકાળવું. જ્યારે તેલ પાણી સાથે ભળે એટલે પાણી કહાડી ફરી ઉકાળવું. ફકત તેલ રહ્યાથી ઉપલા તેલમાં મેળવવું. તેને નાગયાગુ તેલ કેહેછે. એ તેલ નાકમાં નાખવા, શરીરે મરદન કરવા, પીવા, ઝાડાની જગાએ પિચકારી મારવાને ઉપયોગ પડેછે. અરધું શરીર લુલું પડવા ઉપર, દાઢીનું ચુકીયું કે જડબું વાંકું થવાનો વાયુ. ગરદન અટકવાનો, ગળાનો વાયુ, કંબરથી પગ લુલા પડવાનો, આખાં શરીરે બેહેર કે સુન્ય થવા ઉપર, ગતી ભંગ થવાનો, ખુંદો થવાનો, હાથ પગો, આંખ કાનાદિક ઇંદ્રીયો શીથાલ જવાનો અથવા નુકશાન થવાઉપર, લોહિવિકાર. ધાતુક્ષય. તાવ, ક્ષયરોગ, પંચરાળ, દાંતોના રોગ, મસ્તક શુળ. પાંસળાનો શુળ,* પગે પાંગળા થવાનો, બુદ્ધિ ભ્રમ થવાનો, વિષમવાયુ, આખા શરીરમાં નાહાના મોહટા દુષ્ટ વાયુ કોપે વેદના શુળો ઇત્યાદિક માટે ઉપયોગ કીધાથી ફાયદો થાયછે. વાંઝણી બૈરાંને એ તેલના પ્રતાપે છોકરાં થાય, રોગીને શરીરે સુખ થાય. તે વિશે દૃષ્ટાંત જેમ નાગયાગુ દેવે દુષ્ટ અશુરોનો નાશકીધો તેમજ સર્વે વાયુનો નાશ ઊપલુ તેલ કરેછે.

સમાપ્ત.

અનુક્રમણિકા.

——oo——

જાહેર ખબર.

સારંગધર સંહિતા.

દોહરા.

આરંભથકી અંતલગી, જો આ ગ્રંથ ભણાય;
વિવિધ વ્યાધિ ઔષધતણો, અનુભવ ઉત્તમ થાય. ૧

વૈદક શાસ્ત્રતણો અતિ, છે પ્રાચિન આ ગ્રંથ;
શિખતાં સ્નેહ સૂઝશે, પરમ સૂખનો પંથ. ૨

અવર જંતુ નિજરોગનાં, ઔષધ શોધી સાર;
નિજ તન રોગ રહિત કરે, એ ચાતુર્ય અપાર. ૩

પણ માનવિ નિજ વ્યાધીનું, ઔષધ લહે નલેશ;
બણસાડે વપુ તેથકી, કાપે શ્રી પરમેશ. ૪

(માટે) સહુ સજ્જનને કારણે, કર્યો ગ્રંથ તૈયાર;
વાંચી વિગતેથી પછી, શોધો તનસુખ સાર. ૫

આ પુસ્તક ત્રણે ખંડનું તૈયારછે તેની કિંમત રૂ ૪) મુંબઇમાં કાલકાદેવીના રસ્તે રામવાડી પાસે ઇશ્વરદાસ લાયબ્રેરીમાંથી રોકડી કિંમતે મળશે.